

T.C. KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SİYASET VE SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
SİYASET VE SOSYAL BİLİMLER BİLİM DALI

BÜYÜK DOĞU DERGİSİNİN TÜRK MODERNLEŞMESİNE
BAKIŞI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

CANSU KAYA

KOCAELİ 2018

T.C. KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SİYASET VE SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
SİYASET VE SOSYAL BİLİMLER BİLİM DALI

BÜYÜK DOĞU DERGİSİNİN TÜRK MODERNLEŞMESİNE
BAKIŞI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

CANSU KAYA

Doç. Dr. Abdulvahap AKINCI

KOCAELİ 2018

T.C. KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
SİYASET VE SOSYAL BİLİMLER PROGRAMI

BÜYÜK DOĞU HAREKETİNİN TÜRK MODERNLEŞMESİNE
BAKIŞI

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Tezi Hazırlayan: Cansu KAYA

Tezin Kabul Edildiği Enstitü Yönetim Kurulu Karar ve No: **20.06.2018/16**

Jüri Başkanı: Unvanı Adı SOYADI (İmza)

Doç. Dr. Abdulkadir AKINCI

Jüri Üyesi: Unvanı Adı SOYADI (İmza)

Doç. Dr. Harun KURUMAZ

Jüri Üyesi: Unvanı Adı SOYADI (İmza)

Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin YAZICI

Jüri Üyesi: Unvanı Adı SOYADI (İmza)

Jüri Üyesi: Unvanı Adı SOYADI (İmza)

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	II
ÖZET.....	IV
ABSTRACT.....	V
KISALTMALAR	VI
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRK MODERNLEŞMESİ

1.1	MODERNLEŞME VE TÜRKİYE	2
1.2	TANZİMAT DÖNEMİNDEN ÖNCEKİ HAZIRLIK SAFHASI VE MODERNLEŞMEYE YÖNELİK İLK ADIMLAR	3
1.2.1	Gelenek ve Yenilik Arasında Sultan III. Selim ve Nizam-ı Cedit Dönemi (1789-1807)	5
1.2.2	Ayanların İktidarı ve Alemdar Mustafa Paşa (1808):	8
1.2.3	Merkezi Otoriteyi Yeniden Kuvvetlendirme Çabaları ve Sultan II. Mahmut Dönemi (1808-1839):	9
1.3	TANZİMAT DÖNEMİ (1839-1871)	12
1.3.1	Tanzimat Dönemi Askeri Alandaki Reformlar	13
1.3.2	Tanzimat Dönemi Bürokratik Yapıda Görülen Reformlar	16
1.3.3	Tanzimat Dönemi Maliye Alanında Yapılan Reformlar	20
1.3.4	Tanzimat Dönemi Hukuk Alanı Reformları.....	21
1.3.5	Tanzimat Dönemi Eğitim Reformları	24
2.1	II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ (1912-1918)	31
2.2	CUMHURİYET DÖNEMİ (1923-1960).....	34
2.2.1	Cumhuriyet Devrimleri ve CHP'nin Tek Parti Dönemi.....	34
2.2.2	Çağdaşlaşma Sorunu Olarak "Laikleşme"	35
2.2.3	Ulus Kimliğinin İnşası.....	37
2.3	DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ MODERNLEŞME UYGULAMALARI (1950-1960)	39

İKİNCİ BÖLÜM

BÜYÜK DOĞU VE MODERNLEŞME

1.1	BÜYÜK DOĞU HAREKETİNİN TÜRK MODERNLEŞMESİNE BAKIŞI.....	43
1.2	BÜYÜK DOĞU HAREKETİNİN ORTAYA ÇIKIŞI VE DOĞU- BATI ALGISI	44

1.3 BÜYÜK DOĞU'NUN SOSYAL VE KÜLTÜREL ALANDAKİ YENİLİKLERE BAKIŞI.....	47
1.4 BÜYÜK DOĞU'NUN DEĞİŞEN AHLAK KAVRAMINA BAKIŞI VE İSLAMİYET'LE İLİŞKİSİ	56
1.5 BÜYÜK DOĞU'NUN SİYASAL HAYATTAKİ MODERNLEŞMEYE BAKIŞI.....	60
SONUÇ.....	67
KAYNAKÇA	69
ÖZGEÇMİŞ.....	76

ÖZET

Modernleşme kavramı günümüzün tartışmalı kavramlarından biri olma özelliğini hala taşımaktadır. Kavrama bu kargaşayı veren husus ise, Doğu- Batı arasında geçirdiğimiz tarihi ve politik tecrübeler olmuştur. Osmanlı'nın kuruluş yıllarına kadar götürülebilen modernleşme hareketleri, Tanzimat Fermanı ile birlikte Batı modernleşmesi şekline dönüşmüş, değişen dinamiklerle birlikte cumhuriyet döneminde, yeni rejimin kalıcı olmasına adına en radikal boyuta ulaşmıştır. Büyük Doğu Dergisi, yeni rejimin kalıcılığının bağlandığı inkılapların, Türk-İslam toplumuna uygun olmadığı gerekçesi ile eleştirmiştir. Batı'ya hayranlığın, batılılaşmayı getirdiği anlayış bir ölçüde makul görülebilse de, Batılılaşırken kendi değerlerini görmezden gelen, hatta reddetmeye varan tavırlar, derginin eleştiri oklarına maruz kalmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Türkiye Cumhuriyeti, Modernleşme, Büyük Doğu

ABSTRACT

The concept of modernization is still one of today's controversial concepts. This complexity of understanding is the history and political experience we have experienced between the East and the West. The modernization movements that could be taken up to the establishment of the Ottoman Empire were transformed into Western modernization with Tanzimat Fermanı, together with the changing dynamics, reached the most radical dimension in the republican period in the name of the permanence of the new regime. Büyük Doğu Magazine has criticized the revolutions of the new regime due to the fact that the revolutions are not appropriate for the Turkish-Islamic society. While the admiration of the West and the understanding it brings to westernization may seem reasonably reasonable, the attitudes that come from ignoring or even rejecting their own values in Westernization have been exposed to the criticism of the magazine.

Key Words: Ottoman, Republic of Turkish, Modernization, Büyük Doğu

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AP	: Adalet Parti
b.	: Baskı
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
Çev.	: Çeviren
DP	: Demokrat Parti
Dü.	: Düzenleyen
ITC	: İttihat ve Terakki Cemiyeti
MP	: Milliyet Partisi
s.	: Sayfalar
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nde modernleşme hareketlerinin başlangıcı kurulduğu yıllara kadar götürülebilmekle birlikte, Batıyı referans alan modernleşme fikirleri Tanzimat Fermanı'yla başlamıştır. Azınlık haklarının genişletilmesi, gayrimüslimlere eşitlik gibi talepler Batıya sevimli görünme çabalarının sonucunda gerçekleşmiştir. Bu tarihten sonra hukuksal, ekonomik, eğitim ve bürokratik yapıdaki yenilikler Batıya uygun gerçekleştirilmiştir. II. Meşrutiyet'le birlikte, hukuksal zeminde daha sağlam hale getirilen reformlar, halefi olan Türkiye Cumhuriyeti'nin ulus devlet inşasında kullandığı en önemli araçlardan olmuştur. Modernleşme kavramına yeniliklere ve gelişmelere duyarlı olmak olarak bakılabilir. Ancak yeniliklerin ve gelişmelerin alındığı ülkenin/ülkelerin değerleri kadar, bunları kabul edecek ülkenin kendi değerlerini koruması da önemlidir. Türkiye Cumhuriyeti'nde durum bunun tersi olarak gerçekleşmiş, Batılı değerlerin kabul edilmesi ekseriyetle kendi toplumuna yabancı unsurların tepeden indirilmesi şeklinde olmuştur. Toplumda huzursuzluk yaratan bu durum zamanla edebiyatın diline hakim olmuş, basın yoluyla kendini göstermiştir. Büyük Doğu Dergisi de 1943'ten 1978'e kadar bu minval üzere yayın yapmış, devrimlerin usulünü ve muhtevastındaki temelsizliği eleştirmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRK MODERNLEŞMESİ

1.1 MODERNLEŞME VE TÜRKİYE

Az gelişmiş veya gelişmemiş toplumların, siyasal, toplumsal ve kültürel bakımdan gelişmiş toplumlara benzeme sürecine modernleşme denir. İnalçık'a göre ise, bir cemiyetin, mevcut nizamını ve medeniyetini bir tipten başka bir tipe dönüştürme sürecidir (İnalçık, 2007: 78). Türkiye'de batılılaşma, çağdaşlaşma, muasırlaşma gibi çeşitli adlarla yansıyan modernleşme kavramı, Osmanlı'dan günümüze kadar gelmiş ve gerekli olup olmadığı yönünde birçok tartışmanın da konusunu oluşturmuştur. Kavramın gerekli olup olmayışının yanı sıra, ekseriyetle tarz ve usulünün incelendiği bu çalışma, modernleşmenin sonuçlarına eğilerek, dönemin siyasetinde kendini nasıl konumlandığı ile ilgili olacaktır.

Batı'nın kendine has kurumlarının ve usullerinin benimsenmesi kavramına Batılılaşma denir. Bugün bile pek çok tartışmaya konu olan modernleşme/çağdaşlaşma düzlemi, Batılılaşma kavramının uzantılarından biridir. Osmanlı Devleti özellikle Kanuni'nin son yıllarına kadar iyi işleyen toplumsal, ekonomik, bürokratik ve sosyal düzeninin bozulmaya başlamasından beri devletin çöküşünü engellemek için çeşitli çözüm yolları aramıştır. Batılılaşma ve onun getirdiği kavramların hayatımıza girişi de bu çözüm yollarından biri olarak düşünülmeye başlamıştır. Çoğu araştırmacıya göre Osmanlı'nın yani başındaki Batının gelişmelerine kayıtsız kalmasındaki unsur dindir. Ancak asıl sebep, alınacak yeniliklerin Osmanlı geleneksel yapısını bozmasından duyulan endişedir. Berkes'in de dediği gibi, "*Din geleneğinin en son sığınağı, son savunma kalesidir. Aslında toplumun eski yaşayışının kökeninden gelen birçok alışkanlıklar, kolaylıkla din gereğiymiş gibi bir nitelik kazanırlar.*" (Berkes, 2017:20). Yani Osmanlı yönetimi, dinsellikten ziyade gelenekçilikten beslenen bir yapıdadır. Bu nedenle, gelişmelere kayıtsız kalınmasındaki öncülü, İslamiyet değil, içtimai unsurlar oluşturmaktadır.

Lewis' e göre, Osmanlı Devleti 18.yy'dan itibaren Batı dünyasının bazı unsurlarını ve yerleşiklerini taklide ve benimsemeye başlamıştır. (Lewis, 1996: 46-49). Lewis' in nezdinde Batı'nın, hatta kendi tarih müfredatlarımızın bile kabul ettiği, Osmanlı'nın batıyı geç örnek aldığı, ya da örnek almayı beceremediği için dağıldığı anlayışı, çalışmanın bu bölümünün itici gücü olmuştur. Batıyı taklit edemediği için dağılan bir Osmanlı portresi yerine, kendi özünü korumak isterken, iç ve dış baskılar/manevralar arasında bocalayan bir Osmanlı tasviri çizmek, hem kendi tarihimize, hem de tarih biliminin objektifliğine karşı daha duyarlı bir davranış olacaktır. Bu bölümde, modernleşme hareketlerini Osmanlı'da Tanzimat'tan önceki hazırlık safhası ve Tanzimat'tan sonrasını ise Batılı anlamda gözle görünür modernleşme başlangıcı sayılabilecek tarih olan, 18.yy'ın sonralarında başlayarak, sırasıyla Sultan III.Selim, II.Mahmut, Tanzimat, II.Abdülhamit Han, Jön Türkler olarak ele alınmaya çalışılmıştır. Yeni rejim olan Cumhuriyet'e geçildikten sonrasında ise, değişimlerin daha köklü ve radikalliği üzerinde durularak, Osmanlı'dan farklı yönleri karşılaştırma yöntemiyle ele alınmaya çalışılmıştır. Ana temaya bağlı kalmak üzere, cumhuriyet dönemine 1923-1960 arası gelişmelerle bakılmıştır. Çalışmanın bu bölümü genel olarak dönemlendirme metodu ile incelenmiştir.

1.2 TANZİMAT DÖNEMİNDEN ÖNCEKİ HAZIRLIK SAFHASI VE MODERNLEŞMEYE YÖNELİK İLK ADIMLAR

Osmanlı Devletinde Batılılaşmaya yönelik ilk göze çarpan adımlar Tanzimat Dönemi ve sonrası olarak düşünülse de, bu konuda hala bir mutabakat sağlanamamıştır. Yapılan veya yapılması düşünülen reformların bir hazırlık safhasında geçtiği, ya da tecrübelerin ve mağlubiyetlerin bir anda ortaya çıkmadığı düşünüldüğünde, bu durum tarih ve siyaset biliminin yadsınamaz gerçeklerinden biri olagelmıştır.

Turan'a göre büyük medeniyetlerin mütefekkirleri ekseriyetle kendi medeniyetlerinin içinde kalmışlar, kendi medeniyetlerini aşamamışlardır (Turan, 1978: 543). Bu açıdan bakıldığında Osmanlı Devleti'nin temsil ettiği İslam

medeniyetinin muhtevası da dikkate alınarak, yıllarca karşılaştığı sorunlara kendi içinde çözümler üretmiş olması makul görülebilir. 1699 Karlofça Antlaşması'ndan sonra batıda kaybedilen büyük ölçekli topraklar, Osmanlı'nın kendi medeniyetinin dışında, batı medeniyetini fark etmesine sebebiyet vermiştir. Avrupalı Hıristiyan devlerinin kutsal ittifakına yenik düşen Osmanlı, fetihlerin durduğu, ticaret yollarının yön değiştirdiği, teknik üstünlüklerin Avrupa'ya kaptırıldığı bir döneme girmiştir. Yaşanan bu olumsuzlukların idari, askeri, mali ve medeni olarak geri dönüşü de Osmanlı'yı oldukça yıpratmıştır. Kısacası Osmanlı'nın yükseliş döneminde imparatorluğa ferahlık getiren dinamikler, Avrupa'nın Rönesans ve Reform sürecinin sonuçları karşısında yetersiz kalmıştır. Her ne kadar gelenekçi toplum aidiyetleri Osmanlı'yı uzun müddet içe dönük yapıda yoğunlaştırırsa da, topraklarının genişliği ve homojen olmayan nüfus yapısı göz önüne alındığında Osmanlı'nın XIV. yy'dan beri, özellikle Fransa ile temas halinde olduğu tarihi kayıtlarda yerini almıştır. XVI. yy'dan itibaren Avrupa'ya gönderildiği elçilikler, batıya yönelik pencereler açmış gözüke de seçilen elçilerin ya gayrimüslim oluşu ya da Müslüman elçilerin gayrimüslim çevirmenler aracılığı ile iletişim halinde oluşu, Osmanlı'ya zarar vermiştir (Hairi, 1993: 15-16).

XVIII. yy'a geldiğinde Fransa'nın Osmanlı'nın yanında olduğu ancak bu yardımların Rusya'nın sıcak denizler üzerindeki hakimiyetine engel olmak için yapıldığı görülür (Berkes, 2017: 76). Avrupa'da yayılan Merkantilis hareketler ve Avusturya ve Rusya'nın Osmanlı aleyhine faaliyetleri, iç politikada ise bozulan yönetim ve Müslümanların üzerindeki artan vergi yükü, gayrimüslimlerin zenginleşmesi, ayanların keyfiliği, Avrupa'lı tüccarların iç piyasaya girmesi, köyden kente göçler ve kentlerin idare yapısının zorlaşması Osmanlı'yı idari ve mali yönden çöküşe doğru götürse de, bu dönemde göze çarpan husus, Müslüman ve gayrimüslim tebaanın beraber yaşayışlarındaki uyumun bozulmamasıdır (Özkaya, 1985: 9-15).

1.2.1 Gelenek ve Yenilik Arasında Sultan III. Selim ve Nizam-ı Cedit Dönemi (1789-1807)

Fransız Devrimi'nin yaşanmasının ardından 1800'lü yılların ortasına kadar dünya, eğitim, ordu, nüfus, ekonomi, idare ve uluslararası güç dengesi olarak birçok alanda köklü değişikliklere sahne olmuştur. Bu değişikliklere kurumsal anlamda ilk defa nezaret eden hükümdar Sultan III. Selim, henüz şehzade iken Avrupa'ya olan ilgisini belli etmiş, resmi olarak Nizam-ı Cedit adını verdiği ıslahat programını başlatmıştır. Programın ana amacı ise, modernleşme çatisı altında dışarıda Rusya, içerde ise ayanlara karşı devletin merkezi otoritesini arttırmak olmuştur (Zürcher, 2009: 44).

Hükümdar ve yönetiminin temel görevinin adaleti sağlamak olduğu Osmanlı Devlet anlayışı, her şeyden önce istikrar ve düzen anlamına gelmiştir. Muhafazakar bir bakış tarzını gerekli kılan istikrar vurgusu, dinsel veya toplumsal herhangi bir itirazı da "fitne" olarak kabul etmeyi beraberinde getirmiş, ilerleme ve değişmeye çok uzun süre "geleneksel olarak" sıcak bakılmamıştır.

Bu gelenek içinde yoğrulan III. Selim, yenilik döneminde gayrimüslim tebaaya yönelik çıkardığı hatt-ı hümayunlarla siyasetinin bu yönünü ortaya koymuş, amaçlarına ulaşmak içinde Avrupalı danışmaları kabule istekli davranmış ve Osmanlı yönetici seçkinler sınıfı ile Avrupa arasında iletişim kanallarını açma girişimleri göstermiştir (Zürcher, 2009: 44). Bütün bunlar ise, gelenekten modernliğe geçiş dönemini ilginç kılan gelişmeler arasındaki yerini almıştır. Kendisine model alacağı Avrupa kültürünü daha yakından tanımak amacıyla 1791'de Ebubekir Ratıp Efendi'yi Viyana'ya sefarete gönderen III. Selim, bu sefaretname raporu sayesinde Avrupa'nın idari ve mali konulara verdiği önem ve aldıkları tedbirler hakkında geniş bilgilere sahip olmuştur (Ünal, 2003: 277).

İlerlemenin her alanda bir bütün olduğunu ve ancak radikal olarak yapıldığı takdirde kalıcı olacağına inanan III. Selim, devlet kurumlarındaki ıslahatların öncelikle askeri alanda vücut bulması gerektiğini düşünmüştür. Halkla idare arasında büyük sorun olan rüşvetçiliğin giderek artan boyutu, askerlerin öncelikle idari

görevlerini bırakmaları çözümüyle düşünülmüş ve asker sayısında azalmaya gidilmiş, kalanlara ise talim ve eğitim mecburi tutulmuştur (Zürcher, 2009: 45) Askerlerin eğitimi için özellikle Fransız subayların getirildiği bu dönem, Sultan III.Selim'in daha şehzade iken Fransız Kralı XVI. Louis ile yapmayı planladığı ıslahatlar konusunda mektuplaşmasının ve ondan tavsiye istemesinin, seleflerinden farklı olarak yapacağı ıslahatları kanıtlar niteliktedir (Ünal, 2003: 276). Ancak çok geçmeden askeri sistemin içinde yerleşik bulunan mekanizmaların engellemeleri, bu türden bir yeniliği etkin bırakmayacağı anlaşılmış ve 1794'te yeni bir ordu çalışmalarına başlanmıştır.

Millete daha iyi hizmet etmenin yolunu, devletin merkezi otoritesini kuvvetlendirmekte gören Sultan III.Selim, bu düşünceden hareketle devletin içinde bulunduğu durumu müzakere etmek ve alacağı netice ile devlete yeni bir nizam vermek için, Meclis-i Meşveret'i toplantıya çağırılmış ve başkanlığını kendisi yapmıştır (Mumcu, 1985: 169). Toplantıya katılanların çoğunluğunun yönetici sınıfa tabi olmasıyla beraber; müderrisler, kadılar, katipler, askeri sınıftan temsilciler olmak üzere devletin birçok farklı kesiminden memurlar mecliste yerini almıştır. Toplantı sonunda çözüm önerilerini bir rapor halinde isteyen Sultan III. Selim, İslam Devlet Geleneğinde önemli bir yeri olan Meşveret Meclislerini düzenli hale getirmiş, farklı seslere kulak tıkamamıştır. Meclislerin önemini ise, yaşanan siyasi ve idari kargaşaların gerek sorumluluğunun gerek ise çözümünün müşterek hale getirilerek, sağlanan mutabakatın daha fazla kesime ulaştırılması ve benimsenmesinde görmek mümkündür.

III. Selim, Meşveret Meclisi'nin yanı sıra ıslahatlara başlamadan önce ulema, sivil ve asker kesimden ileri gelenlere hattı hümayun yayınlarak devletin zayıflığının sebepleri ve alınacak tedbirler için görüş bildirmelerini istemiş ve böylelikle yapılacak ıslahatların tabana yayılması gerektiğini düşünmüştür. Aldığı layihaların neticesinde, Avrupa ile ilgili bilgileri de göz önüne alarak ıslahat hareketlerine başlamıştır. (Ünal, 2003: 277).

Nizam-ı Cedit Döneminde Anadolu ve Rumeli'yi 28 ile bölen III. Selim, mülki idare aksaklıklarını bu yolla gidermeye çalışılmıştır. Eyaletlerde görevlendirilecek

olan vezirlerin sayısı da bu taksime göre belirlenip daha yetenekli vezirlerin göreve getirilmesi sağlanmış ve birçok vezirin görevine son verilmiştir (Karal, 1988: 71). Liyakate önem verildiğini gösteren bu uygulama, devlet yönetiminde yetenekli ve bilgili insanların memur edilmesini sağlamış ve bürokratik aksaklıkların, işe ehil memur eliyle düzeltilmesi amaçlanmıştır.

Askeri alanda eğitilmiş bir ordunun kurulması oldukça maliyetli bir süreç olduğundan, gelir-gider dengesi ile oluşturulmayan bütçenin aksaklıklarını ıslah etmek kaçınılmaz olmuştur. Rüşvet ve istihdam fazlalığının getirdiği mali sorunlara XIX.yy ıslahatları maalesef yeterli kalmamış ve Osmanlı İmparatorluğu neredeyse dağılana kadar bu sorunlarla uğraşmıştır (Zürcher, 2009: 46). Askeri alandaki reformlara Yeniçeri Ocağının kaldırılması gerektiğini düşünerek başlayan III. Selim'e karşı devlet adamlarının tepkisi, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasını mümkün kılmasa da, Nizam-ı Cedid Ordusu'nun kurulmasını engelleyememiştir. Bostancı Ocağı'na bağlı olarak kurulan Nizam-ı Cedid Ordusu, artan tepkilerin önüne geçmek içinde Bostancı Tüfenkçi Ocağı olarak tesis edilmiştir (Lewis, 1996: 59). Yapacağı reformlara mali kaynak sağlamak için İrad-ı Cedid hazinesini kuran III.Selim, devlet parasının korunması amacıyla Zahire Nazırlığını kurdurarak, zahire toplama işini de fırsatçı tüccarların elinden almıştır (Findley, 2011: 33).

III. Selim'in Islahat Dönemi'nin yoğunluğu askeri alanda olsa da, eğitim alanında da daha önce görülmemiş değişikliklere sahne olmuştur. Askeri alanda yapmayı düşündüğü yenilikleri eğitim alanıyla pekiştirmeyi amaçladığını gösteren adımlardan ilki, 1794'te açılan ilk Türk okulu Mühendishane-i Berri-i Humayun'dur (Eren, 1977: 447). Ülkenin hekim ihtiyacını karşılamak içinde Rum okulunda tıp bölümü açtırmıştır (Kahya, 1997: 4). Ülkedeki öğretmenlerin eğitilmiş olmasını ve maaş alabilmelerini imtihana bağlayan III. Selim, yaptığı reformların niteliğine de imtina göstermiştir (Uzunçarşılı, 1988: 255). III. Selim'in bu hamleleri, Batı'da ki ilerleyişi bir an evvel Osmanlı'ya sokmak olarak yorumlanabilir.

III. Selim'in devlete yeni bir siyasi anlayış getirdiği diğer bir gelişme ise, Prusya ile yaptığı ittifaktır. Bu sayede Osmanlı belki de ilk kez, Avrupalı devletleri ön yargıdan uzak, tarafsız bir şekilde yorumlamıştır (Ortaylı, 2010: 238).

Pedani'ye göre, Osmanlı diplomasisini Avrupalı devletlerin seviyesine taşıyan nokta, açılan elçiliklerin III. Selim zamanında daimi olmasıdır (Pedani, 2011: 167). Uluslararası diplomasisinin yerleşik ikametleri, bu dönem siyasi organizasyondaki en önemli değişiktir. İlk kez 1793'te Londra'da açılan daimi elçilikleri, 1794'te Fransa, 1795'te ise Berlin'deki elçiliklerin açılması izlemiştir. Açılan elçilikler aracılığı ile Avrupa'daki gelişmeleri yakından takip ederek dış politikaya yön veren III. Selim, Avrupa ile ticarete rekabet şartlarını geliştirmek için önemli gördüğü Akdeniz ticaret merkezlerine de konsolosluklar açtırmıştır (Zürcher, 2009: 46-52).

III.Selim yenilik hareketlerinin Osmanlı'dan günümüze miras kalan en önemli tarafı, Avrupa'ya açılan kapıların ilk adımı olmasında görülebilir. Getirdiği yabancı eğitimcilerle farklı dünya görüşlerine serbestlik sağlanmasından, askeri, mali, idari ve mimari alanda yaptığı reformlarla, sonrasında Avrupa'ya açılan ilk daimi elçiliklere kadar Osmanlı toplumuyla Avrupa arasındaki ilk doğrudan etkileşimi başlatmıştır. Her ne kadar reformların tabana yayılışı yetersiz olsa da, III. Selim'in devleti baştan ayağa yeniden yapılandırma ve ıslah etme girişimleri, ardılları için azımsanmayacak derecede önemli olmuştur.

1.2.2 Ayanların İktidari ve Alemdar Mustafa Paşa (1808):

Sultan III. Selim'in tahttan indirilmesinin ardından IV. Mustafa 1807 darbesini gerçekleştirenler tarafından tahta çıkarılmıştır. Ancak kuvvetli olan Alemdar Mustafa Paşa'nın askerleri kısa bir süre içinde karışıklığa hakim oldu ve tahta Nizam-ı Cedid yanlısı olarak bilinen II. Mahmut'u ülkenin başına geçirdiler. Bu olayı ilginç kılan, III. Selim'in merkezi otoriteyi kuvvetlendirme girişimlerinin tam aksine, onun attığı adımların devamını merkezden değil, taşra ayanından birinin gelip devam ettirmesinde görülebilir. Alemdar Mustafa Paşa 4 aylık kısa süren iktidar döneminde Nizam-ı Cedid'i Sekban gibi bir geleneksel yöntemle birleştirmeye çalışmış, imparatorluğun sonlarına tıpkı Meşveret Meclisi'nde olduğu gibi çözüm bulmak için devletin en yüksek ricalinin de hazır bulunacağı bir toplantıya imparatorluğun bütün önemli ayanını İstanbul'a davet etme girişiminde bulunmuştur (Zürcher, 2009: 53)

Toplantının önemi ise 1808 Sened-i İttifak'ın kabul edilmesidir. Sultan ve ayan yönetiminde hakkaniyet konusunda söz vermişler, devletin vergileri adil koyup, ayanların ise adil olarak toplayacağına yönelik kararlar almışlardır. Zürcher'e göre, Sened-i İttifak'ın hükümdar ve onun beyleri arasındaki sözleşme niteliğinde olması, onu Osmanlı'nın Magna Carta'sı yapmaktadır (Zürcher, 2009: 54) Zürcher'i bu fikre iten şey ise, hiç şüphesiz, ittifakın yurttaş haklarını kanun şeklinde düzenlemiyor olmasındandır.

1.2.3 Merkezi Otoriteyi Yeniden Kuvvetlendirme Çabaları ve Sultan II. Mahmut Dönemi (1808-1839):

II. Mahmut tahta geçtikten sonra, içinde ayanlar ve bunlar üzerinden nüfuzlarını arttıran din adamları; dışarıda ise Kara Yorgi önderliğinde başlayan Sırp isyanı ve imparatorluğun hem ekonomik hem de diplomatik ilişkilerinde önemli rol oynayan Rum İsyani ile mücadele etmek zorunda kalmıştır (Zürcher, 2009: 57). İsyanların giderek yayılması ise o dönemde azınlıkların Osmanlı yönetiminden memnun olmayışlarına karşı bir tepki niteliğindedir. Bunlara ek olarak Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'ın kaybedilmesinde etkin rol oynaması, Osmanlı'nın yönetimdeki aksaklıklarını gösteren bir diğer gelişme olmuştur. Kavalalı'nın güçlü bir merkezi yönetime ve modernleştirilmiş ordusuna tanıklık eden II. Mahmut, selefi III. Selim gibi devleti modernleştirmeye karar vererek, Osmanlı'da Batıya dönük kesin reform dönemini (1826) başlatmıştır. Öztuna'ya göre ise bu tarih, Türkiye'nin radikal bir biçimde Batıya dönüşünün başlangıcı olarak, 1826'dan sonra ister muhafazakar ister cumhuriyetçi gibi nitelikle gelen hiçbir iktidar, yönünü Batıdan çevirememiştir (Öztuna, 2006: 12). Öztuna'nın 1826 tarihini dönüm noktası olarak kabul etmesi ise, tarihe Vakay-ı Hayriye olarak geçen yeniçerilerin ortadan kaldırılması olmuştur. İstanbul halkının da desteklediği bu olay neticesinde yeniçerilere ait mezar taşları, işaret, unvan ve mehter müziği de kaldırılmış, Osmanlı'nın klasik dönemi kapanmış ve modernleşme dönemi tam olarak başlamıştır (Özcan, ?:14). Yeniçerilerin kaldırılmasından sonraki süreçte alışılmamış bir hızla yenileşme dönemine girilmiş, Yeniçeri Ocağı yerine Asakir-i Mansure-i Muhammediye Ordusu kurulmuştur.

II. Mahmut devrindeki önemli gelişmelerden biri olan ve ilk defa 1822'de Verona Kongresi'nde dile getirilen "Doğu Sorunu", Osmanlı'nın Avrupa'daki dengeleri bozmadan nasıl parçalanacağını ifade eder niteliktedir (Zürcher, 2009: 66). Ayrıca 1820'lerin sonralarından itibaren ekonomilerin kapitalist sisteme dahil olması Osmanlı'nın içinde bulunan Hristiyan burjuvaziyi güçlendirmişti. O dönemde uluslararası politikayı belirleyici olan bu gelişme neticesi, Sultan II. Mahmut idaresini, Sultan'ın kişisel liderliği altında askeri, mali ve idari reformlarla devleti güçlendirme niyetini arttırmıştır.

Daha önceki seleflerinde olduğu gibi, II. Mahmut'ta reformlarına orduyu güçlendirmek ve ıslah etmek olarak başlamıştır. Zaten yeniçerilerin kaldırılıp yerine kurulan Asakir-i Mansure-i Muhammediye Ordusu bunu açıkça göstermektedir. Burada akla gelen ilk soru girişilen reformların neden ordudan başladığı olmaktadır. 1596 yılında yazılan Usulü'l-Hikem fi Nizamü'l-Alem adlı eserde Eğri seferindeki Osmanlı askerlerinin ateşli silahlar karşısındaki kaçıışı ve ordunun eksiklikleri kaleme alınmıştır. Eser, ordunun ıslahı yönündeki tavsiyeler olarak kabul edilebilir. Bu tarihten sonra orduyu kaleme alan eserler artmış, yöneticilerinde bununla orantılı olarak dikkatlerini ordunun durumuna çekmesini sağlamıştır (Taş, 2011:225). III.Selim ve II.Mahmut'un modernleşme girişimlerine ordudan başlaması da bu açıdan makul görülebilir.

II. Mahmut'un reformlarına bakıldığında, modern bir ordu kurarak merkezi devleti güçlendirme eğilimi, yapılan diğer reformların orduyu güçlendirme amacına hizmet etmek için yapıldığı açıkça görülür. Vaka-i Hayriye'den sonra, Mansure askerlerinin başına Serasker atayarak, Osmanlı Ordusu'ndaki farklı kıtaların geleneksel özerkliğine son verilmiş, Serasker'i de belli bir vakit geçtikten sonra Harbiye Nazırlığına dönüştürmüştür. Ayrıca yeniçerilerle yakınlığı ile bilinen Bektâşi tarikatı kapatılmış, tekkelerin birçoğu yıkılmış, kalanlar ise Ortodoks Sünni Nakşibendi tarikatının gözetimine verilmiştir (Zürcher, 2009: 69).

Merkezi otoritenin sağlanması için, II. Mahmut'un bir diğer adımı ise vilayet uygulamasındaki değişiklikler olmuştur. Sened-i İttifak ile ayanlara kaptırdığı

yetkileri geri almakta kararlı olan II. Mahmut, eyalet uygulamasından vilayet uygulamasına geçerek, atadığı valilerle eyaletlerin gücünü kırmıştır.

Subayların yeni tekniklere göre eğitimi için zamanın şartlarına görece daha fazla güvendiği Prusyalı eğitimcileri çağıran II. Mahmut, Osmanlı ordusunda yaklaşık bir asır sürecek ve sonrasında yerini Almanlara bırakacak olan Prusya nüfuzunu da başlatmıştır (Zürcher, 2009: 70). Ordu da Avrupalı rüzgarların esmesine yol açan bu gelişme, modernleşme kavramına batılılaşma olarak bakıldığında oldukça önemlidir.

Lakin yapılan reformların maliyeti çok yüksek olduğundan II. Mahmut, mali sorunları aşmak için bürokratik örgütlenmeye gitmiştir. Müsadere usulünü kaldırarak, her yıl yeniden tayin usulünü getirdi. Bahşiş, aylık ödeme şekline dönüşmüş, modern hiyerarşik rütbe sisteminin yanında, mesleki eğitim için geleneksel lonca benzeri eğitimleri kaldırarak, resmi bir eğitim sistemi getirilmiştir. 1837'ye geldiğinde işe, sadrazamın görevleri paylaştırılarak, Kahya önce Mülkiye daha sonra Dahiliye Nazırı, Reisülküttab Hariciye Nazırı, Maliye ve Adalet bakanlıkları gibi kurumlar da reform geçirmişlerdir. Babıali'de danışma meclisleri oluşturarak yasamanın yükünü hafifletmeyi amaçlayan II. Mahmut, sonraki yılların reform siyasetinde önemli rol oynayacak olan, Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye'yi kurdurmuştur. Bu dönem de, mali sorunlara etkin bir çözüm bulunamamış olması, etkin bir vergilendirme fikrini de doğurmuş oluyordu. Bursa eyaleti ve Gelibolu sancağı iki pilot bölge seçilerek, vergi tahsil memurlarının atanması yoluyla ayanların askeri ve mali gücü kontrol altına alınmaya çalışılmıştır (Zürcher, 2009: 71-72). Taşradaki nüfusun artırılması için ise, posta örgütü ve yol yapımı başlatılarak, Takvim-i Vakayi gazetesi çıkarılmıştır.

II. Mahmut zamanının bir diğer önemli olayı ise nüfus sayımı yapılmış olmasıdır. Vergi yoluyla devlet gelirlerini arttırmak ve asker sayısını tespit etmek amacıyla yapılan sayım amacına ulaşmamıştır.

Orduyla birlikte devletin güçlenmesi için atılacak ikinci adım olan eğitim, Avrupa'yı ve dilini bilen Osmanlılara olan ihtiyacı da beraberinde getirmiştir. Zaten

şimdiye kadar yapılan veya amaçlanan reformların yerini bulmaması eğitimle desteklenmemesinden kaynaklanmıştır. Bütün bunlara vakıf olan II. Mahmut, 1827'de askeri tıp okulu, 1831'de askeri müzik okulu, 1834'te harp okulu kurmuş, reformlarının kalıcılığını eğitim aracılığıyla yapmayı amaçlamıştır. Pozitivist zihniyetle öğrenci yetiştirme amacı olan bu okulların kadroları ileride ulus devlet oluşurken alacağı rollerde de önemli olmuştur.

1.3 TANZİMAT DÖNEMİ (1839-1871)

Tanzimat Dönemi Osmanlı'da siyasi, askeri, kültürel, eğitim gibi birçok alanda yeniliklerin daha köklü ve geniş çapta yapıldığı dönemdir. Tanzimat'ta başlatılan bu reformlar, özellikle maliye, hukuk ve eğitim alanında günümüz devlet yapısının temelini oluşturmuştur. Özellikle devlet yapısını yeniden tanımlayıp, hukuksal alandaki düzenlemeleriyle bilinen ferman, toplumsal halk talebi olmadığı ve sultanın tebaaya tanıdığı bazı haklar olması bakımından beraat niteliğindedir. Yapılacak yenilikler 3 Kasım 1839'da Gülhane Parkı'nda okunmuş, dönem bu sebeple Gülhane Hatt-ı Hümayunu diye anılmıştır. Gülhane Hattı Hümayun gerçekte 4 temel vaadinde bulunur:

- Sultanın tebaasının can, mal ve namus güvenliğinin güvencesi
- İltizam sisteminin yerini alacak yeni bir vergilendirme sistemi
- Zorunlu askerlik
- Din farkı gözetmeden tebaa içinde yasa önünde eşitlik

Bazı Avrupalı düşünörlere göre, vaat edilen reformlar dikkate alındığında, II.Mahmut'un politikalarının devam edeceğinin göstergesi sayılsa da, Osmanlı Devleti'ni padişahın keyfiliğinden çıkaracağıının bir göstergesidir. Bilhassa tebaanın can, mal ve namus güvenliğinin güvence altına alınmak istenmesi, o dönemde

Avrupa'yı tanıyan Osmanlı Devlet adamları tarafından öğrenilen klasik liberal düşüncenin tekrarlanmasıdır.

İçinde yaşadığımız dönemden geriye doğru baktığımızda, Türk-İslam toplumunun geçirdiği siyasi, idari ve kültürel değişimlerin ucunun Tanzimat Fermanı'na dayandırmak mümkündür. Çünkü fermanla birlikte toplum, keskin hatlarla ilk defa batı ile ters düşmeyi bırakmış, batıyı kendine örnek almıştır.

Osmanlı'nın reformları ilan ederken dış güçlerden destek almak istemesi, zamanla dış müdahalelerin içine düşmesine ve gayrimüslim tebaaya daha fazla imtiyaz verilmesiyle sonuçlanmıştı. Fransız ve Avusturyalıların Katoliklerin, Rusların, Ortodoksların, İngilizlerin Dürzilerle Protestanların koruyuculuğunu üstlenip, Osmanlı'nın iç işlerine müdahalesi ve kağıt üstünde Müslüman çoğunlukla eşit haklar elde edilmesi, Hristiyanların birliği ve misyonerlerinde Osmanlı'nın içinde artan etkinliği, devletini zor durumda bırakan sebeplerdir (Zürcher, 2009: 92). Tanzimat Fermanı'nın amacı, üst üste alınan yenilgilerden devleti kurtarmak için Avrupa'ya tutunma fikridir. Söz konusu tutunmanın sağlanması yolunda atılan adımlara, devletin içinde bulunduğu zorlu koşullar ve bocalama da eklenince, amacından sapmış, topluma yabancı bir dizi mecburiyetler doğurmuştur.

Bahsi geçen mecburiyetlerin getirdiği değişiklikler incelenirken, bunların Türk-İslam toplumuna ne kadar uyduğu veya ne kadar uymadığı sorusuna cevap vermeye çalışılması kaçınılmaz olmuştur. Osmanlı Devleti'nin yeniliğe kapalı olmadığı, ancak bazı devlet adamlarının yanlış politikalarıyla yenileşmenin yanlış anlaşılıp, sonuç olarak eski-yeni ya da Doğu-Batı ikileminde kalan toplumun yeni yapısının incelenmeye çalışıldığı bu çalışma, Batı'ya bir umutla açılan kapılara, Batı'nın sömürgeciliği de eklenince meydana gelen yeni toplum yapısına odaklanmıştır.

1.3.1 Tanzimat Dönemi Askeri Alandaki Reformlar

Osmanlı Devleti Batı karşısındaki güçsüzlüğünü ilk olarak askeri yenilgilerle fark etmiştir. Tanzimat'a gelene kadar özellikle Sultan III.Selim'le başlayan askeri alandaki yenilikler, kurumları kapatılsa bile daha köklü olarak Tanzimat döneminde karşımıza çıkmaktadır. II.Mahmut döneminde görülen Rum isyanları, sultana askeri alanda reform yapmanın mecburiyetini göstermiştir. Avrupa usulünde yetiştirilecek Eşkinici adıyla yeni bir ocağın kurulmasına karar verilmiştir. Kurulan yeni ocağa halkın desteğini sağlamak için ise, Kanuni Sultan Süleyman'ın askeri düzenine yeniden dönüşün olduğu duyurulmuştur. Yeniçerilerin zulmünden bıkan halkta buna destek vermiştir.

Vak'a-i Hayriye adıyla tarihe geçen bu olayların sadece askeri etkinlikleri ve sonuçları yoktur. II.Mahmut, Yeniçeri Ocağı'nı kaldırmasının yanı sıra, Yeniçerilerin hamisi olan Bektaşî tarikatına bağlı tekkeleri de kapatmıştır. Ve Yeniçeri Ocağı'na karşı kurduğu Asakir-i Mansure-i Muhammediye Ordusunda, Mevlevî çelebiliğini müşirlik rütbesine yükselterek, Bektaşî tarikatına karşı Mevlevîliği güçlendirmiştir (Berkes, 2017:160). Yani o günler için askeri görünen bir olayın, edebi, kültürel ve dini yansımaları günümüze ulaşmıştır.

Askeri alanda yapılacak yeniliklerin planlı ve eğitimli olmasını isteyen Sultan Mahmut, Dar-ı Şüray-ı Askeri isimli bir meclis kurdu. Meclisin görevleri arasında, kişilerin askerlik görevleriyle ilgili kuralları incelemek, Batı tarzındaki askeri usulleri öğrenmek ve Türk ordusunun ilerlemesi için gereken çalışmaları yapma bulunuyordu (Karal, 1983:153).

1834'te kurulan Mektebi Harbiye ile Asakir-i Mansure ordusunun subay ihtiyacını karşılamak düşünülmüş, ancak okulun önemi halk tarafından anlaşılmadığı için sokaktaki kimsesiz çocukları okulun bünyesine katarak subay yetiştirilmeye çalışılmıştır. (Karal, 1983:160). II.Mahmut, askeri alandaki yeniliklerini, eğitimle desteklemiş, askeri tıp okuluyla birlikte askeri okul müfredatlarına veterinerlik dersleri ekletmiştir.

Donanmaya da çok önem veren Sultan II.Mahmut, özellikle Navarin faciasından sonra buharlı gemiler inşa ettirmek istemiştir. Navarin faciasını

yaşamımıza sebep olan İngiliz ve Fransızlardan yardım istemek yerine, o dönem ilk defa buharlı gemiler inşa eden Amerika Birleşik Devletleri ile anlaşma imzalamıştır. Türk-Amerikan Dostluk Ticaret ve Seyri Sefain Muahedesi olarak adlandırılan bu anlaşma, Türk donanması için yapılacak savaş gemilerinin Amerikan donanmasına mal olan fiyatla aynı olması ve Amerikan denizcileri tarafından teknik destek sağlanmasını içermiştir (Gencer, 1993: 126).

Batı'daki tekniklerle orduyu eğitmek isteyen II.Mahmut, Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın olumsuz ve devlete zarar veren tutumu ile İngilizlerin Yunan isyanındaki Yunan yanlısı tavırlarından mütevellit, Prusya'dan subay getirilmesine karar vermiştir. Böylece 1835'te başlayan Osmanlı Ordusu'ndaki Prusya nüfuzu, devlet yıkılana kadar varlığını korumuştur (Karal, 1983).

Mühendishane-i Bahri Hümayun'u yeniden canlandırmak için Heybeliada'ya aldırın Sultan, Osmanlı Devleti tarihindeki ilk buharlı gemiyi de satın alarak donanmaya eklemiştir (Yücel ve Sevim, 1995).

Tanzimat döneminde askeri alandaki reformların başında, zorunlu askerliğin başlatılması olmuştur. Başlangıçta hristiyanları da kapsayan bu gelişme güvenlik sebeplerinden dolayı bedelli askeri adlı özel bir vergi ödemesiyle değiştirilmiştir (Zürcher, 2009: 93).

1841 yılında kendi yerel komutanlarına sahip eyalet ordularının kurulması ise askeri alandaki örgütlenmeler hususunda değerlendirilebilir. Ayanların ve valilerin yerel otoritelerinin bitirilmesi, orduların İstanbul'daki Serasker komutasına verilmesinin sonucunda olmuştur.

Sultan Abdülaziz dönemine gelindiğinde ise, 1869 yılına kadar ordu için yeni kıyafetler kabul edilmiş, askeri okulların ıslahına önem verilmiştir. Orduya modern silahlar dağıtılmış ve Batı ordularındaki teşkilatlanma esas alınarak çeşitli illerden İstanbul'a getirttiği seçme askerlerle kendine bir Hassa alayı oluşturmuştur (Karal, 1977: 184). Dış görünüşe büyük önem veren Abdülaziz ordunun kıyafet ve yeni teknik silahlarla donatılmasını sağladıktan sonra, askeri okulların ıslahı için teftiş ve

ıslahatlara başlamıştır. 1869'da çıkardığı kanuna göre, Osmanlı Ordusu'nu, Nizamiye, redif ve Müstahfiz olarak 3'e ayırmıştır.

Sultan Abdülaziz'in saltanat döneminde ağır silahlarla donatılan donanma Avrupa'nın en büyük üçüncü donanması haline getirilmiş, ancak teknik özelliklerinin dışında personel niteliği olarak yetersiz kaldığı için, etkin bir güç olarak kullanılamamıştır (Zürcher, 2009: 94).

1.3.2 Tanzimat Dönemi Bürokratik Yapıda Görülen Reformlar

Osmanlı Devleti'nde reformcu liderlerin ekseriyeti bürokrasinin içinden çıkmıştır. Çünkü Osmanlı bürokrasisi tarihi süreç içinde güçlü bir konuma yükselmiştir. Devletin temel yapısının kendi kendini korumaya meyilli oluşu ve bürokratların Batı ile münasebetlerinin az oluşunda bunu görmek mümkündür (Weiker, 1973: 101).

İnalcık' a göre, Gülhane Hattı, "... *gelenekçi kalıplar altında Şeriat'a ve gelenekçi devlet anlayışına saygı göstermekle beraber, kanun ve devlet telakkisinde ve idare prensiplerinde modern kavramlar getirmekte, belirli pratik gayelerle idareyi yeni baştan düzenleme amacını gütmekteydi.*" (İnalcık, 1996: 359) II.Mahmut'un Şeyhülislamlık dairesini kurarken, ulemanın devlet dairesi haline getirilmesinde ve merkezi otoriteye karşı gücünün kırılmasında ve evkafın hükümet kontrolüne alınmasıyla ulemayı zayıflatmasında, İnalcık'ın bu düşüncesini destekler niteliktedir. Çünkü bu düzenlemeler ile ulema zayıflamış ve daha önce elinde tuttuğu, müderris tayini, okulların denetlenmesi gibi işler Maarif Nazırlığı'na, yargıç tayini gibi adli işler de Adliye Nazırlığı'na devredilmiş, devletin kendi yapısı korunarak bir takım pratik düzenlemeler yoluna gidilmiştir. Bahse konu olan değişiklikler sonucunda ulemanın bürokrasiye tavır alması da kaçınılmaz olmuştur. Batı'nın etkisinde gelişen yeni ulemanın temsil ettiği "Din Bürokrasisini" yersiz bırakmıştır. Kalemîye ile arasında çıkan çatışmalar da eklenince, ulema Tanzimat'a karşı çıkmış ve dinsizlik iddiasını, küffara Müslümanlarla aynı hakları vermesine dayandırmıştır (Dursun, 1992: 171-173). Ancak ulemanın kendi içinde alt-üst tabaka olarak ikiye ayrılıyor oluşu, Tanzimat bürokratlarının güçlenmesini sağlamıştır.

1835'te Kahya'nın ve Reis Efendi'nin dairelerini Umur-u Mülkiye Nezareti ve Umur-u Hariciye Nezareti haline getirilmesi, 1837'de ise defterdarlık dairesinin Maliye Nezareti haline getirilmesi, sarayın bürokrasideki egemenliğinin Babıali'deki memurlara ve paşalara geçmesine ortam hazırlamıştır (Lewis, 1993: 98-99). Mardin'e göre bu uygulama, siyasi iktidar için kendilerini haiz gören Tanzimatçı bürokratik elitin, özellikle Abdülmecid ve Abdülaziz'in hükümdarlığı sırasında iktidara yükselmesine sebep olmuştur (Mardin, 1996: 26). Tüm bu süreç, Osmanlı yapısını saltanata dayanan bürokrasi yerine, Weberci bürokrasiye kısmen de olsa yaklaştırmıştır (Mardin, 1995: 55-56) Ayrıca her vatandaşın padişahın kulu saydığı anlayışın değiştirilmesinde etkili olan bu yeni bürokratik elit, Osmanlı'nın eski ihtişamlı günlerine yeniden dönmesinde kendilerini nihai halef olarak ta görmeye başlamıştı (Mardin, 1996:127).

Mustafa Reşid Paşa'nın eğilimde olan bu yeni elit, devletin kurtuluşunu Batılılaşmakta, kültür ve medeniyeti Batı ekseninde değiştirmenin aracını da bürokraside görmüşlerdir. Eryılmaz' a göre, bugün bile toplumun bürokrasiye karşı mesafesinin temelinde temelin de bu zorlama yoluyla getirilen kültür değişimi yatmaktadır (Eryılmaz, 1992: 125-126)

II.Mahmut'un 1826 yılında Müsaderat ve Mahlulat dairesini kaldıran Hatt-ı Şerif'i çıkarması, sahipsiz mülklerin hazineye intikalinden feragat edilmesi anlamına gelmiştir. Hazineye maddi olarak zarar veren bu uygulama, memurlara mülk güvenliği vererek fayda sağlamış ve memur sayısının artışında önemli bir rol oynamıştır (Lewis, 1993: 90-91). Ülke içinde yeni anlayışla eğitilen bu memurlara ülke dışından Batılı anlayışla eğitilenler eklenince kısa zamanda bürokrasi içinde güçlü bir "Batılı" grubun varlığı görülmüştür.

Bu yeni Tanzimat aydınları, Osmanlı'yı en çok "kul bürokrasisi" olmakla eleştirirken, aynı tavra "yabancılaşmayı" katarak devam ettirmiş, halkın anlamayacağı dilde eserler ortaya konmaya başlamış ve kısa zamanda halktan koparak destek alınamamıştır (Mardin, 1996: 137).

1836'da Reis-ül-küttap teşkilatının kaldırılarak, Umur-u Hariciye Nezaretinin kurulması, II.Selim ve II.Mahmut'la başlayan, Avrupa'da bulunan elçiliklerle ilgili işlerin daha düzenli yapılmasını sağlamış, reformcu zihniyet içinde yeni bir destekleyici alan olarak görülmüştür (Uzunçarşılı, 1988: 246-247). Findley'e göre, Umur-u Hariciye Nezareti'nin kurulması, diplomatlarını Tanzimat ideolojisine göre şekillendirmesiyle, 19.yy'ın en önemli değişikliklerine temel atıp, oluşan yeni seçkin sınıfın beslenmesine de dayanak oluşturmuştur (Findley, 1996: 88). Devletin Sadrazamdan sonra en önemli karakteri olan Hariciye Nezareti'ne, Tanzimat Reformlarını gerçekleştiren Ali, Reşid, Fuat Paşa'ların Nazırlık etmeleri bu görüşü destekler niteliktedir.

İdari alandaki reformların başlatılması, bürokraside hantallığa sebebiyet veren istihdamın genişliği meselesiydi. Gerekli olmayan memurların tasfiyesi ile başlayan yenilikler, merkezi yönetimin açılan idari heyetler ve bakanlıklarla güçlenebileceği düşünüldü. Zürcher'e göre bu gelişme yönetimin saraydan Babıali'nin kulluktan kurtulmuş yeni bürokratlara kaydırılmasıdır (Zürcher, 2009: 94). Özellikle Tanzimat'ın önde gelen devlet adamlarından Reşit Paşa, Ali ve Fuat Paşalar'ın 13 kez atandığı Hariciye Nezareti'nin, yalnızca dış işleri yönetmekle kalmayıp, hangi alanda olursa olsun yapılacak yenilikleri reforme eden rolü, Babıali içinde çok önemli olmuştur. Bunun yanında kurulan nezaretlerin kendi iç sorunlarının tartışılması ve çözüme bağlanması için açılan uzmanlık kurulları, Osmanlı'nın istişare geleneğine hala önem verdiğini gösteren durumlardan biri olarak yorumlanabilir. Devletin ileri gelenlerinden oluşan ve seçimle gelmeyen danışma kurullarından olan Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye, yeni yasaların oluşturulmasında kararların oy çokluğu ve sultanın onayı ile alınması bakımından parlamenter bir usul getirmiştir. Meclis-i Vala'nın yeni yasaların tartışılması ve idari konularda istinaf mahkemesi görevinde olması başlangıçta iyi sonuçlar doğurmuşsa da, sonraki yıllarda iş gücünün artması ve Mustafa reşit Paşa gibi devlet adamlarının başını çektiği biricik kuşak ile, Ali ve Fuat Paşaların başını çektiği ikinci kuşak devlet adamlarının arasındaki görüş ayrılıkları yüzünden başarısız olmuştur (Zürcher, 2009: 95).

Yaşanan bu olumsuz durumu aşmak için, 1854'te adli görev Meclis-i Vala'ya bırakılırken, yasama görevi Meclis-i Ali-i Tanzimat'a verildi. 1868'e gelindiğinde ise, Fransa'nın artan baskısının sonucu olarak, yasamayla yetkili Devlet Şurası ve temyiz mahkemeleri bir kez daha ikiye ayrıldı (Seyitdanlıoğlu, 1991: 64). Hiç şüphesiz yapılan reformların altında devleti kurtarmanın iyi niyeti yatmaktaydı. Ancak, bir devletin temel yapı taşlarından birinin yargıda bağımsızlık niteliği olduğu düşünüldüğünde, bu müdahale yapılan reformların "kurtarıcı" vasıftan çıkarak "taklitçi" vasfa hangi ölçüde kaydığı sorusunu da beraberinde getirmektedir.

Osmanlı Devleti'nin yükselme dönemlerine bakıldığında güçlü bir merkez ve taşra yönetimi üzerinde olduğu görülür. Merkezi yönetimin bozulmaya başlamasıyla beraber, aksaklıklar taşraya da yansımış, durum giderek daha sıkı önlemlerin alınmasını gerektirmiştir. Ayrıca 1860'da Cebel-i Lübnan'da ki Marunilerle Dürziler arasında çıkan çatışma sonucu, Avrupalı devletler olaya dahil olmuş, Cebel-i Lübnan'a özerkliği sağlamıştır (Engelhart, 1999: 169-171). Batı'nın kaostan beslenme ve şartlar kendi lehine olgunlaşana kadar kavgaya ağabeylik yapma geleneği, Cebel-i Lübnan örneğinde de kendini göstermiş ve Balkanlar içinde göz kırpar hale gelmeye başlamıştır. Ortaylı' ya göre, Babıali özellikle Balkanlarda ivedilikle idari bir reform gerçekleştirmediği takdirde dış müdahalelerin ve baskının artacağı farkındaydı (Ortaylı, 1999: 154). Bütün bunların neticesinde hazırlanan 1864 Vilayet Nizamnamesi, taşrada ve gayrimüslim tebaanın yoğun olduğu bölgelerde meydana gelen sıkıntıların aşılması amacıyla; vilayetten, sancak, kaza, nahiye ve kariyeye inen ve Fransız uygulamalarını esas alan hiyerarşik bir düzen getirmiş, yeni kurulan birimlerin görevlerini ve yetkilerini detaylı olarak tanımlamıştır.

Bürokrasi alanında görülen yeniliklerden biri de hiç şüphesiz Tercüme Odası'nın kuruluşu olmuştur. Özellikle XVIII. ve XIX. yy arasında Fenerli Rumların tekelinde olan divan tercümanlığı, Osmanlı'nın Batı ile artan münasebetlerinde yetersiz kalmış, Rumların Osmanlı'ya sadık olmadığı gerekçesiyle de aciliyet doğurmuştu. Müslüman Türkler' in Batı dillerini bilmesi gerektiği ile sonuçlanan bu durum, Müslüman kalemiyle memur tipinin oluşturulmasında önemli bir işlev görmüştür (Findley, 1994: 113).

Tercüme Odası, hem Avrupa’da görev yapacak elçilerin hem de yeni bürokrasinin yetişme yeri olarak görülmesiyle beraber, devlet idaresi okulu olarak kurulmuş, zamanla iktidarı ele geçirmek için yeni bir mücadele alanı olmuştur.

Sonuç olarak, Osmanlı klasik dönem bürokrasinin kırılmasında Tanzimat Dönemi uygulamaları dönüştürücü güç olmuştur. Bahsi geçen güç, öncelikle ulemayı zayıflatmış, Tercüme Odası ve Hariciye Nezareti’nin kurulmasıyla pekiştirilmiş, ancak devleti kurtarmaya salt “Batılılaşmak” zannederken, halka sinmenin endişesini duymamıştır.

Halk desteğini almadan gerçekleşen her toplumsal olayın geçiciliği göz ardı edilmiş ve en önemlisi, yakın tarihimizde çokça örneği bulunan tepeden inme uygulamaların Türk idari tarihi içinde gelenek haline gelmesinde bayrağı ilk teslim edeni olmuştur.

1.3.3 Tanzimat Dönemi Maliye Alanında Yapılan Reformlar

Vergilendirme sistemi, devletlerin ortaya çıkışından bu yana en önemli gelir kaynağı olmuştur. Bir devletin maliyesinin kötü gidişatının temelinde öncelikle vergi sisteminde bozulmaların da bu kanıyı destekler niteliktedir. Bu minvalde, Osmanlı’da taşra yönetimindeki ayanların ve mültezimlerin başına buyruk uygulamaları vergi tahsilinde başat sorun olarak kabul etmek yanlış olmaz. Şener’e göre, özellikle Kırım Savaşı’ndan sonra vergi gelirlerinin arttırılması nerdeyse zorunlu hale gelmiştir (Şener, 1990: 194)

Tanzimat dönemindeki vergi sistemine bakıldığında üç nokta dikkat çekicidir. Birincisi cizyenin kaldırılması, ikincisi hayvanlardan alınan 1856 tarihli Ağnam vergisinin getirilmesi, üçüncüsü ise 1858 Arazi Kanunnamesi. Cizyenin kaldırılması ilk bakışta gayrimüslimlere eşitlik olarak görülse de, yerine getirilen bedel-i askeri vergisi, yani askere gitmemenin karşılığı olan vergi, gayrimüslimler için ödenen vergilerin sadece isminin değiştirilmesi olarak yorumlanabilir. Ağnam yani hayvanlar vergisi ise, dini aidiyete göre alınan bir vergi olup, önceleri aynı olarak

alınmaktayken, Tanzimat reformlarıyla birlikte hayvanların piyasada değişen değerlerine göre alınmaya başlanmıştır. İlk başta servet yani hayvan sayısı üzerinden alınan vergi, 1859'dan sonra hayvanın getirisi üzerinden hesaplanmaya başlanmıştır. 1918-1919 yılları arasında alınan verginin oranı çeşitli isimlerle 4 kat arttırılmıştır (Giray, 2001: 181). Cumhuriyet döneminde de görülen Ağnam vergisi, 1962'ye kadar varlığını sürdürmüştür (Şener, 1990: 144).

Taşra yönetimine gelindiğinde ise, daha hakkaniyetli ve etkin bir vergi sistemi göze çarpmaktadır. Cizye, aşar ve tahsis vergisinin dışındaki uygulamalar tamamen kaldırılmış, köylerin ve cemaatlerin üstündeki yük alınmıştır. Merkezden atanan muhasıllar yoluyla vergilerin direkt toplanması, iltizam sistemindeki hem tahsil hem de idari zayıflıklara yol açan keyfiyetlerin önüne geçmek düşüncesindedir. Ancak yine eğitilmiş memurların azlığı ve yerel eşrafın iltizama hakimiyeti konuyu başarısızlıkla sonuçlandırmıştır. Reşit Paşa'nın iktidardan düşmesi üzerine iltizam yeniden yürürlüğe kondu ve imparatorluğun son dönemine kadar vergi tahsil etme işinin neredeyse tamamı mültezimler tarafından yapılmıştır (Zürcher, 2009: 97).

1840'lara gelindiğinde vergilendirmedeki sıkıntıları gideremeyen hükümet, çareyi askeri yönetimden faydalanmakta görmüş, eyaletlerin yönetimini eyalet ordu komutanlarına devretmiştir (Zürcher, 2007: 97). Valilerin özerkliğini azaltan bu uygulama doğrudan Babıali'ye sorumlu olacak memurların atanması yoluyla olmuştur. Ancak reformların başlatılmasının ana sebebi merkezi yönetimi güçlendirmek olduğundan bu uygulamadan 1850'lerde dönülmüş, valilere yetkileri iade edilmiştir.

1.3.4 Tanzimat Dönemi Hukuk Alanı Reformları

Ortaylı'ya göre, Osmanlı, XIX.yy'a kadar, geniş ölçüde dinsel farklılıkları tolere etmiş ve kimsenin fikrine karışmamıştır. Ancak, toplumun resmen din esasına dayanan milletlere bölünmesi, vergilerin bu milletlere göre alınması, hukuk ve eğitimin aynı anlayışla dini cemaat liderleri tarafından yürütülmesi, Osmanlı Devleti'nin laik bir yapıda görülemeyeceğini göstermektedir (Ortaylı, 2002: 177). Osmanlıyı tümünden din devleti olarak görmeyen önüne geçen şey ise, İslam

hukukunun sadece özel hukuk alanında sınırlı kalmasıdır. Farklı din ve inanç gruplarının tolere edilmesi ve toplumsal yaşamın din dış kökenlere sahip hukuk kuralları ile düzenlenmesi laik toplumun varlığı için gerekli olan, fakat yeterli olmayan koşullardır. Ortaylı'nın (2001:174-175, 180) belirttiği gibi, "Laik toplum standart ve monist (tekli) bir yönetim düzeninin ve farklı din ve cinsiyette insanların eşit koşullarla bağlı olduğu bir hukuk mevzuatının bulunduğu toplum düzeni demektir". Laikliğin gelişmesi modern/merkeziyetçi toplumun yapısal koşullarıyla yakından ilişkilidir. Osmanlı Devleti XIX. yüzyılda benimsenen merkezi, modern ve yasalara dayalı yönetim sistemine koşut olarak laikleşmiştir.

Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra diğer alanlarda olduğu gibi hukuk alanında da modernizm etkileri görülmeye başlanmıştır. Bazı alanlarda yerli ve yürürlükteki dinsel hukuk kurallarının reforme edilmesi, bazı alanlarda ise tamamen yabancı mahkemelerin kurulmasıyla hukukun çağdaşlaştırılması yoluna gidilmiştir. Çalışmanın muhtevasında daha önce belirtildiği gibi, dışarıdaki gelişmelerin içeriye yansımaları gayrimüslim tebaanın konumlarında çeşitli değişiklikleri beraberinde getirmiştir. Gerek bu değişikliklerin, gerekse şeriat hükümleri ve laik yasaların birlikte uygulanır olması, hukuksal anlamda da reformları kaçınılmaz kılmıştır. Tanzimat devlet adamları hukuksal olarak bu ikili yapıya son vermek gerektiğini düşünerek bazı yasalar çıkarmaya başlamıştır.

Hukuk alanında yapılan reformları, diğerlerinden ayıran unsur ise, ilk kez bir fermanla modern anayasalarda bulunan güvencelerin yer alıyor olmasıdır. Askeri, idari, eğitim, mali ve bütün bunların sonucunda değişen bürokratik yapı ile birlikte hukukun üstünlüğü esas alınmış, birbirine paralel gelişmeler olmuştur. Ancak kanunların uygulanmasında farklı din mensuplarının eşit olacağı ilkesi, o tarihe kadar sürdürülen İslam geleneğinden en radikal ayrılışı temsil etmiş, Müslümanları bu noktada kırmıştır. Şer'i hukuk medeni hukukun içinde devam ederken, ticaret ve kamu hukukunda Batı hukuku esas alınmıştır. Her ne kadar çıkarılan kanunlar Şer'i hukukun bir parçası olarak sistemleştirilmeye çalışılsa da, buna ne kadar bağlı kalındığı tartışma konusudur.

İlk düzenlemeler 1840 yılında ceza hukuku alanında getirilmiş ve 1958 yılında tamamen Fransız Ceza kanunları alınmıştır. 1843'te Müslümanlarla gayrimüslimlerin eşitliğini sağlayan ceza yasası ve yabancılar için karma ticaret mahkemeleri getirilmiştir. Böylece devlet, fermanı ilan ederken vermiş olduğu sözlere uygun olarak, vatandaşlar arasında ayırım yapmadan can, mal ve namus güvenliğini sağlamaya yönelik hukuk adımını atmış oldu. 1844'te ölüm cezası kaldırılarak, şeriatın İslamiyet'i terk edenler için yaptırımını bitirilmiş, 1850'de ticaret yasası ile ticari hayatın yeniden canlandırılması amaçlanmıştır (Zürcher, 2009: 99).

Bu dönemde Tanzimat'ın en yerli ve farklı kanunu 1857 Arazi Kararnamesi'dir. 1858 Arazi Kararnamesi Osmanlı'nın Tanzimat dönemindeki diğer tartışmalı adımlarından birisi olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun hem kapsam, hem de coğrafi anlamda ilk olan kanun muhtevasında, mülki arazi hükümleri yer almaz (Aytekin, 2005: 725). Kanunnamenin günümüzde de tartışmalı özelliğini koruması, klasik liberal anlayış doğrultusunda mı, yoksa Osmanlı'nın muhafazakar yapısının güçlendirilmesi için mi çıkarılmış olduğu noktasında hala bir mutabakat sağlanamadığındandır. Warriner'e göre kanunun amacı her bir toprak parçasını vergilendirmek, dolayısıyla devletle toprak sahiplerinin arasına hiçbir aracı sokmamaktır (Warriner, 1948: 17).

1863'te Deniz Yasası, 1867'de yabancıların toprak sahibi olmalarını sağlayan yasa çıkarılmış, 1869'da ise, Nizamiye Mahkemeleri oluşturularak, gayrimüslimleri ilgilendiren davalar için hiyerarşi kurulmuştur.

1876'ya gelindiğinde ise Ahmet Cevdet Paşa tarafından hazırlanan Meclis-i Ahkam-ı Adliyye adıyla Mecelle yani Medeni Kanun yürürlüğe sokulmuştur. Kanunun yürürlüğe konulmasındaki sebeplerden ilki, yeni kurulan yargı organlarında, uyuşmazlığın çözümünde kullanılacak nitelikte ve sayıda hakim bulunmamasıdır (Öztürk, 1973: 33-35). Bir diğer sebep ise, Şeriye Mahkemelerinde Müslüman Osmanlı tebaasına karşı zimminin, zimmiye karşı da yabancı devlet vatandaşının (müstemenin) tanıklığının kabul edilmesidir (Baysun, 1991: 62-63).

Mecelle'nin hazırlanma aşamasından yürürlükten kalkana kadar birçok sorun gündeme gelmiştir. Ali Paşa, Fransa Medeni Kanunu'nun resepsiyon yoluyla benimsenerek uygulanmasını isterken, Ahmet Cevdet paşa bunun tam tersi olarak toplumun geleneklerine uygun bir yasanın hazırlanması görüşünde olmuştur. Ahmet Cevdet Paşa'nın dışında Namık Kemal gibi yeni Osmanlılar olarak adlandırılan kalemler de Osmanlı'da İslam hukuku dışında Fransız Hukuku'nun getirilmesini, iki farklı hukuk sistemini ülkede yürümeyeceğini, yeni mahkemelerin Şeriye mahkemelerinden daha hakkaniyetli çalışmayacağını dile getirerek, Tanzimat döneminde, resepsiyon yoluyla mahkeme kurulmasını eleştirmişlerdir (Sungu, 1999: 800-803). Tartışmalı bir sürecin sonunda İslam hukukunun referans alındığı Medeni Kanun kabul edilmiştir.

Mecelle-i Ahkam-ı Adliye İslam dünyasının ilk medeni ve borçlar kanunu olma özelliğinin yanı sıra; kişi, vakıf, aile ve miras konularına ilişkin hüküm içermemesi dolayısıyla gerçek bir medeni kanun olup olmadığı tartışmalı olmaktadır. Ancak ilk kez İslam Hukukuna ilişkin normlar toplu halde düzenlenmiş ve Batı tekniğine göre yazılmıştır. Özellikle meşrutiyet dönemlerinde ağır eleştiri alan Mecelle, Tanzimatçılar tarafından "zamanın hükümlerine göre değiştirilebileceği" ifadesinin vurgulandığı, gelenekçilere göre de Tanzimatçıların tutarsızlığı ve Avrupa'dan alınan kanunların ülkenin ihtiyaçlarını karşılayacak durumda olmadığı gerekçeleriyle eleştiri oklarının sık sık hedefi olmuştur.

1.3.5 Tanzimat Dönemi Eğitim Reformları

Eğitim sistemi, siyasal otoritelerin kendini dayandırdığı ideolojileri meşru göstermek için kullandığı araçlardan biridir. Bu ideolojilerin destekçileri ya da muhalifleri, aynı sistemi tecrübe ederek büyüdüğü için, eğitim aynı zamanda, iletici ve dönüştürücü olarak, toplumların ihtiyaç duyduğu yeni insan tipinin üreticisi olur. Bu itibarla, toplumların kendi milletlerini oluşturmada kullanılan eğitimin, o milletin aidiyetleri ile yoğrulması makul kabul edilebilir. Bu minvalde bilgi çağı olan günümüzün, bilgiye ulaşmada ve uygulamaya dökmeye en önemli aracı olan eğitim ve öğretim, toplumların kendilerine belirledikleri vizyonu anlamda en başat göstergelerden biri olagelmıştır.

Bilgiye doğru pratikte vücut buldurma ve gelişen teknolojiyle bilgiye ulaşma hızı, toplumların ilerlemesine veya tam tersine sebebiyet vererek, her devleti olduğu gibi Osmanlı'yı etkilemiştir. Devleti oluşturan hemen hemen her kurumu İslamiyet'e göre şekillendiren Osmanlı, eğitim sisteminde de yıllarca buna göre yönlülmüştür. Mardin'e göre Osmanlı'nın bu anlayışta yapılaşan kurumları, Türklerin heterodoks yapısının önüne geçmiştir (Mardin, 1991: 11-21). XIX. yy'a kadar eğitimin daha laik nitelikte okullar açmış ve bunlar dini okulların içinde onların aleyhinde gelişme göstermiştir. Sonuç itibariyle ulemanın dışında bu laik kurumlarda laik bir bürokrat sınıf yetişmeye başlamış, ancak bu laik-dini okul arasında çekişme görülmemiştir. Çünkü modern okullar asker ve bürokrat yetiştirmek için kurulurken, isteyen geleneksel eğitim veren okullara devam etmiş, bu okullardan da okullardan da devlet memurluğuna yerleşebilmişlerdir (Erdoğan, 1995: 187).

Osmanlı, XVIII.yy'dan önce eğitimde Fatih ve Kanuni zamanında büyük atılımlar gerçekleştirmiştir. Hem Fatih'in yaptırdığı medreseler, hem Kanuni'nin Süleymaniye camii ve medreseleri, Osmanlı'da örgün eğitimin görüldüğü zamanlardır (Sakaoğlu, 1993: 28).

XVIII. yy'a kadar yukarıda değinilen eğitimin "millet oluşturma" vizyonunu, çok bariz göstermeyen Osmanlı, imparatorluğun askeri başarısızlıklarıyla birlikte bir panik havası girmiş, Batılı anlamda modernleşmeler tezahürlerini de askeri alanda göstermek gerektiğini düşünmüştür. Yapılacak ıslahatlar için, her şeyden önce ıslahatları pratiğe geçirecek, o dönemin tabiriyle "mütefennin zabıt" yetiştirmek ivedi ve elzem bir hal almıştır. Bu tecrübe doğrultusunda XVIII.yy'dan sonra eğitim anlayışı değişmiş, yapılacak reformlar eğitimle desteklenmeye başlanmıştır. III. Selim'in mühendishaneyi berri-i ve bahr-i hümayunlarında eğitimi yabancı dil istemesi, yabancı dilde yazılmış askeri eserleri Türkçeye çevirtmesi, bu anlayışı destekler nitelikte atılan adımlar olmuştur. II.Mahmut dönemine gelindiğinde ise, ıslahatlar diğer padişahlara görece daha yerleşik bir hal almış, ilköğretimin mecburi tutulması, Avrupa'ya öğrenci gönderilmesi, Tercüme Odası'nın kurulması gibi adımlar atılmıştır. Atılan bu adımların başarısı ya da başarısızlığı başka bir çalışmanın konusu olmakla birlikte, bu çalışmanın muhtevasına uygun olarak, itici

gücün, Batı ile Osmanlı arasındaki makas açıklığının bir an evvel kapatılması isteği olduğu söylenebilir.

Gülhane Hattı Hümayun'un ilan edilme amacına bakıldığında, devleti dış faktörler ve bunların içerdeki uzantılardan korumak olduğu açıkça görülür. Maarifle ilgili herhangi bir vaadin ya da amacın geçmediği hümayundan sonra, maarif, eski eğitim kurumlarının yıkılmadan yerlerine yenisin koymak şeklinde gerçekleşmiştir. Bilim'e göre eski kurumların yıkılmaması, yani bir anda radikal bir çizgiye geçilmemesinin amacı, yapılacak yenilikler için ihtiyaç duyulan eğitilmiş kadroları küstürmeme, yeniliklere karşı çıkmaların önüne geçmek amacı taşımaktadır (Bilim, 1993: 86). Batı'nın laik ve özgürlükçü fikirlerinin yoğun olduğu okulların açılmasının yanında, Osmanlılık fikir akımının etkisiyle, Müslüman ve gayrimüslim okulların bir arada açılması ve Osmanlı çatısı altında iki kesimi kaynaştırma eğilimi bu kanıyı destekler niteliktedir. Tanzimat dönemi eğitim reformlarının o dönemde başarıya ulaştığı söylenememekle birlikte, gayrimüslimlerin açtıkları okul sayısının imparatorluğun içinde giderek artması, Batılı devletleri bir müddet yatıştırmaya yaramıştır.

Tanzimatçıların eğitimin yönetim ve teşkilatlanmasına daha fazla ağırlık vermeleri, büyük ölçüde, imparatorluğun içinde bulunan reformlara yönelik muhalif kadrolardan kaynaklanmaktadır. Örgün eğitim sistemi oluşturulurken sıbyan mektepleri ürkütülmemiş, var olan kurumlar kapatılmamış, eski ile yeni bir arada tutarak reformlar gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. İhsanoğlu'na göre, medrese zihniyetinin devam etmesindeki ana etken budur (İhsanoğlu, 1992: 366).

1839- 1856 yılları arasında vukuu bulan Tanzimat Donemi 'de, halk tabanında duyular rahatsızlıklar, bağımsızlık yayan milliyetçilik akımlar, ayanların ve ulemanın değişen konumlarıyla duydukları tedirginlikler, bazı yöneticilerin fermanı benimseyememesi üzerine, Osman topraklarında devlete veya politikalarına hareket olarak görülmüştür. İsyanların ya da protestoların geniş anlamda içeriği bu çalışmanın alanını aşsa da, modern devletin karşı muhalif olma durumunun temelini bu dönemde atıldığını söylemek mümkündür.

Yıllarca millet sistemiyle başarılı bir şekilde yöne en Osmanlı Devleti, Müslüman ve gayrimüslim halkları bir arada bulundurmuş, aralarındaki farklar çeşitli vergiler yoluyla göstermiş, ortak sosyal ve hukuksal huzuru sağlamıştır. Devletin temelini oluşturan kurumların o güne kadar dini bir yapılanmaya sahip olduğunu düşünüldüğünde, oluşan muhalif dalgaların da din ekseninde olması makul kabul edilecek durumlarındanadır.

İslam toplumlarında muhalif hareketlerin geçerliliği, meşruluğunu İslami sınırlar içinde yer almalarına bağlıdır. Yani dine aykırı olan sese karşı çıkma muhalifliği meşru kabul edilmektedir. Bu anlamda her cemaat, yönetici, yönetilen Müslümanın muhalefet etme hakkı vardır. Biat, şura, emr bi'l ma'ruf nehy ani'l - münker, Müslümanlara bu hakkı tanıyan prensiplerdir (Lewis, 1992: 141-176). Tüm bu koşullar altında, muhalefet mevcut yönetimin yerine geçmek istiyorsa, meşruluğun kendine geçtiğini kanıtlamak zorundadır. İslami toplumun devamlılığının sağlanması, bu açıdan muhalif hareketi gerekli kılar. Ancak bu şartların taşınmayan muhalif meşru kabul edilmeyerek, Farabi'nin "Erdemli Şehir" eserinde bahsedilen, sağlıksız patolojik muhalefet meydana getirir (Farabi, 2004: 211).

Bu dönemde görülen muhalefet hareketlerinin haklılığını veya haksızlığını açıklamadan önce, Batı ile kurulan temasların getirdiği Batılılaşma kültürü ve gerilimlerinden bahsetmek esastır. Bahsi gecen kültür değişimi, toplumu o güne oluşturan bütün yapı taşlarını yerinden sarsmış ve toplumun kendi içinden çıkan "nativist muhalefeti" doğurmuştur. Yerliliği yabancılardan üstün tutan bu anlayış ithal edilen batı kültürüne karşı, yerli kültürün ihya edilmesi, değişen şartlara göre düzenlenmesi ve devletin bununla kurtarılmasını esas alır (Coşkun, 1996: 211). Devam eden dönemlerde nativist hareketler milliyetçilik ve İslamcılık olarak iki kutba ayrılrsa da, bu dönemde belirleyici olan özellikleri Osmanlı Devleti'nin geleneksel devlet yapısı ve hukukunun sürdürülmesini istemek olmuştur.

Fermanın getirdiği yeniliklere hem yönetenler hem de yönetilenler tarafından tepki gösterilmiştir. Yönetilen yeni halkın tepkisi, oluşturulmaya çalışılan yeni kimliğe karşı olmuştur. Getirilen yeniliklerin Frenk icadı olarak telakki edilmesi ve

Müslüman olanlarla olmayanlar arasındaki farkın kaldırılması, Müslüman halkı tedirgin etmiştir. Fermanın yeniliklerine bakıldığında gayrimüslim tebaa için haklar genişletilirken, Müslümanlar için bir olumlu bir gelişme gösterilmemiştir. Ermenilerin ve Müslüman olmayanların, Müslümanlardan daha ayrıcalıklı duruma gelişi, Müslümanları huzursuz etmiş ve Batıya sevimli görünme çabaları, kendi halkını küstürmekle sonuçlanmıştır.

Gayrimüslimler ise, Tanzimat'ı ilk başta alkış tutmuş hatta çoğu yerde şenliklerle kutlamıştır. Ancak getirilen eşitliğin vergi mükellefiyeti ve askerlikte de geçerli olduğu anlaşıldığında, özellikle ruhban sınıfı eski gelirlerini kaybetmelerinden ötürü Fermanı rahatsızlık duymaya başlamıştır. Ayrıca gayrimüslimlerin kendi içlerinde de sınıflara ayrılıyor oluşu, fermanın getirdiği eşitlik ilkesiyle ters düşmüştür. İstanbul Patriği, Rum Ortodoksları gibi bazı imtiyazlıların imtiyazlarını ortadan kaldırmış, bu durumdan memnun olmamışlardır. Yönetici kesimin muhalefetine bakıldığında ise, esasında Tanzimat'ın getirdiği yeniliklere değil, Mustafa Reşit Paşa ve ekibinin izlediği yöntemlere karşı çıkarak, onlara kıyasla gelenekçiliğe daha yakın oldukları ve bunun için muhalif olduklarını söylemek mümkündür.

1859 yılında görülen Kuleli olayı, Tanzimat'a karşı olan ilk siyasal örgüttür (Berkes, 2017: 272). Örgütün üyelerinin çeşitli dinlerden ve milletlerden oluşmasından dolayı bugün bile amaçlarının Osmanlılık birliği mi yoksa Avrupa rüzgârlarından esinlenen devrimcilik oyunumu olduğunu şüpheli bırakmaktadır.

1865'te İttifak-i Hamiyyet adıyla kurulan örgütse, Tanzimat'ın padişah istibdadını kaldırarak yerine getirdiği paşalar istibdadına karşı olmuştur. Şinasi'nin başını çektiği bu örgüt, İtalya'daki Carbonari örgütünden esinlenmiş, Tercüman-ı Ahval ve Tasviri Efkâr gazetesi etrafında toplanmışlardır (Berkes, 2017: 275-277).

2 II. ABDULHAMİD DÖNEMİ (1876- 1908)

II. Abdülhamid, 1876 yılında tahta geçtiğinde, devlet içerde ve dışarda en zorlu mücadelelerini vermekteydi. Tanzimat ve Meşrutiyet'in Cumhuriyet'e gittiği süreçte II. Abdülhamid'in politikaları önemli bir dönüm noktası olmuştur. Devletin can çekiştiği bir dönemde Abdulhamit'in manevraları ve idealleri, bugün bile Türk tarihçiliğini ve akademisini besleyen başlıca kaynaklar arasındadır.

1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı'nın (93 Harbi) bitmesine kadar ki dönemde Tanzimatçılarla uyum içinde görülen II. Abdülhamid Han, savaşın yönetiminde önerilen her şeyi yerine getirmiştir. Bir bakıma oyunu kurallarına göre yönetmeyi öğrenme olarak geçirilen bu süreçten sonra, II. Abdülhamid Tanzimat'ın getirdiklerini ve götürdüklerini sorgulamaya başlamıştır. Berlin Antlaşmasının imzalanmasıyla Tanzimatçıların ağırlığına son vermiş sona ermiş ve kendi kadrolarını oluşturmaya başlamıştır.

Kendinden önceki padişahlarla gelen yenileşme hareketlerini devam ettirse de merkezi otoriteye verdiği önem onu devrimci olarak nitelemenin önüne geçmektedir. Gelenekle modernizm arasında güçlü bir merkezi otoriteyle devletin yeniden ayağa kalkabileceği düşünen Abdülhamid, politikalarını bu yönde yoğunlaştırmış devlet yapılandırmasında baştan ayağa değişikliklere gitmiştir.

Devletin bağımsızlığı sürdürmek için esas olan kurumlarının başında gelen adalet sisteminin, tam ve müdahalesiz işlemesi için yabancı etkilerden uzak olması gerektiğini düşünen II. Abdülhamid, Osmanlı Nizamiye Mahkemelerinin yapısında ve çalışanların usullerinde önemli değişiklikler getirmiştir. Merkeziyetçi bir mülki idare yapılanması kurarak, valilerin Mülkiye Mektebi mezunlarından dikkat etmiştir (Ortaylı, 2008: 208).

Merkezi otoriteyi arttırmak için telgraf ve demir yolu ağına çok büyük önem veren II. Abdülhamid, her taşra kentine kadar telgraf hattını ulaştırmıştır. Maliyeti çok yüksek olduğu için demiryolu yavaş ilerlese de, çok büyük aşamalar kaydedilmiş, özellikle Bağdat demir yolu Avrupalı güçler arasında büyük gerginlikler yaratmıştır (Zürcher, 2009: 123). Ayrıca Şam-Medine arası hacıları Mekke'ye götürmek için gönüllüler tarafından kurulan Hicaz demiryolu,

ekonomisinin yanı sıra Abdülhamid'in politikalarındaki İslamcı yönü gösterir niteliktedir.

1888'de basına getirilen sansür uygulaması II. Abdülhamid'in dönemini "istibdad" olarak adlandırılmasına sebebiyet veren durumlardan biri olsa da, 1876-1888 arasında çıkan dergi sayılarında ciddi artışlar ve nitelik olarak daha profesyonel olmaları, halkın dış dünyadan haberdar olmasının önünü açmıştır. Ayrıca 1870'lerde kıraathanelerin yaygınlaşması ve müşterilerin okuması için kitap ya da gazete bulundurması zorunluluğu da okuyucu sayısının artmasında büyük rol oynamıştır (Zürcher, 2009: 124-125).

Osmanlı'da eğitim sistemi 1868 Maarif Nizamnamesi ile büyük dönüşümler yaşamaya başlamış, II. Abdülhamid'le en büyük atılımların gerçekleştiği alan olmuştur. Devletin temelini İslamiyet'in oluşturduğunu düşünen padişah, gençlerin İslam ahlakı bilincine ermemesi halinde, ülkenin gelişemeyeceğini düşünmüş, eğitim alanında yaptığı dönüşümler ve ilerlemelerde hep bu fikri referans almıştır (Eraslan, 1992: 237). Abdülhamid'in eğitiminde İslamiyet'e bağlılığını sadece bu anlamda düşünmek yetersiz olacağından, o dönem ülkede açılan yabancı okullara kaymaların önlenmesi durumunu da göz önünde bulundurmak gerekir. Yabancı dilde eğitim veren ve görece daha konforlu olan gayrimüslim mekteplere olan talebi görmüş ve halkın aidiyet duygularını canlandıracak çözümler düşünmüştür.

II. Abdülhamid tahta çıktığında birbirinden bağlantısız sıbyan mektepleri ve medreseler, Maarif Nezaretine bağlı laik okullar ve özel okullar olmak üzere üç değişik eğitim sistemi ve müfredatı bulunuyordu (Karal, 1966: 379). 1879'da Maarif Nezareti'ni çağın ihtiyaçlarına göre düzenleyerek, bu sıkıntıyı aşmaya çalışmıştır. Merkezi otoriteyi güçlendirmek için taşradaki müfettiş sayısını arttırmış, denetimleri sıkıya almıştır. 1886'da Milel-i Gayrimüslime ve Ecnebiye Okulları Müfettişliği ve Mekatib-i İdadiye Müfettişliklerini kurdurarak, gayrimüslim okulların teftiş ve ülkeye zararlı olabilecek misyonlarına önlem almayı amaçlamıştır (Kodaman, 1988: 29).

II Abdülhamid'i Tanzimatçılardan ayıran en reformist özelliklerinden biride, eğitimi vilayetlere kadar ulaştırması olmuştur. Tanzimat dönemi eğitimi sadece İstanbul'la sınırlı kalırken, bu dönemde devlet eliyle bütün vilayetlere eğitim ulaştırmıştır (Salname-i Nezaret-i Maarif-i Ümumiye, 1316: 136-146)

Sıbyan mekteplerinin durumunun iyileştirilmesi, kız çocukları için idadiler açılması, 1867 de açılan Mekteb-i Sultani, eğitimin derecesini arttırmak için açılan darülfünun ve uzantıları gibi eğitiminin ilk derecesinden, meslek hayatına giden yola kadar her aşamasına büyük dikkat ve ehemmiyet vermiştir. O dönemde açılan okulların günümüz eğitim kurumlarının temelini oluşturduğu durumu göz önüne alındığında II. Abdülhamid Hanı istibdat yerine maarif padişahı demek, daha hakkaniyetli bir yafta olacaktır.

2.1 II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ (1912-1918)

II. Meşrutiyet Dönemi'ni, Lale Devri ile başlayıp, sırasıyla Tanzimat, Islahat ve I. Meşrutiyet dönemlerinin batılılaşma macerasına yeni bir eklenti olduğunu düşündüren, kendinden sonraki dönemlerde görülecek bazı hadiseleri, bu dönemde temellendiğini görmek olmuştur. Birecikli 'ye göre, Meşrutiyet'in meydana getirdiği devrim, yalnızca siyasi sahada sınırlı kalmamış, memleketi kendinden sonraki gelişmeleri zihnen hazırlaması dolayısıyla toplum hayatının bütününe etki etmiştir (Birecikli, 2008: 212). Birecikli'yi böyle düşünmeye iten şey ise, hiç şüphesiz devrin önde gelenlerin görece Batı'yı bilen ve Batı'dan ithal ettikleri fikirlerle davranmış olmalarındandır.

II. Abdülhamid'in yenileşme hareketlerinin yanında gelenekselliğini koruması, Avrupa 'da öğrenim gören ve "Genç Osmanlılar" denilen grubu rahatsız etmiştir. Çünkü onlara göre Batı medeniyeti bütündü ve b medeniyeti oluşturan unsurlar bir bütün halinde alınmalıydı. Dolayısıyla II. Abdülhamid'in ilerlemeyi öze dokunmadan bilim ve teknik alanında düşünmüş olması, memleketi kurtaramaz bir fikir olarak görülmüştür.

XIX.yy dünyada milliyetçi rüzgarların hakim olduğu ve Osmanlı'nın çok milletli yapısının, bu homojenize olmuş toplumun uymadığı bir çağdır. Ülke içinde çok uzun süren savaşlardan kaynaklı mali sıkıntılar halkı bunaltmış, Avrupalı güçlerin Osmanlı'yı paylaşma arzusu da dışardan içeriye doğru çeşitli yollarla baskı kurmuş, bütün bu olumsuzluklar ise İTC'nin ihtilalini kolaylaştırmıştır.

Başlangıçta Osmanlılık siyasetini sürdüren İTC ihtilali Ermeni, Rum, Bulgar, Arnavut ve Mason örgütleri iş birliği kurarak gerçekleştirmiş, bu örgütlerin kendi milletlerinin menfaatleri için yardımda bulunduğu hiç hesaba katılmamıştır (Tunaya, 2003: 24) Bu durumu fark edince yüzünü Türkçülüğe çeviren İTC, devlet tecrübesi olmadan, yönetime el koymuştur.

II. Meşrutiyet'in en önemli ıslahatı, parlamenter rejime geçiş olmasıydı. Kabinenin padişaha değil, meclise karşı sorumlu olduğu bir mekanizma kurulmuş, Kanun-i Esasi'nin padişaha verdiği yetkiler kısıtlanmıştır (Kansu, 2006: 1-2) Başlangıçta, kanunda belirtilen nedenler dışında tutuklama usulleri ve sansür kaldırılmış, toplantı hakkı kabul edilmiştir. Ancak kendine muhalif toplulukların basın yoluyla güçlendiğini gördükçe bu özgürlükçü tavırdan vazgeçilmiş, basın, düşünce özgürlüğü, grev hakları gibi birçok hakka kısıtlama getirilmiştir (Tunaya, 2004: 28). İTC'nin bu geri adımını, hak ve özgürlük alalında değerlendirmek yerine, Sultan Reşad'a II. Abdülhamid'in yetkilerini vermek isterken, kendi güç alanının sarsılmasından korkması olarak yorumlanabilir.

II. Meşrutiyeti I. Meşrutiyetten ayıran ve Türk siyasal hayatının dönüm noktalarından biri olan hamlesi ise, Milli Hâkimiyet ilkesini getirmiş olmasıdır. Bahsi geçen ilkeye göre, padişahın anayasaya bağıllığı zorunlu tutulmuş, yasama yetkisi meclise, yürütme yetkisi de hükümete verilmiştir (Kodaman, 1993: 49).

II. Meşrutiyetin hukuksal alandaki yeniliklerine bakıldığında ise, Şeyhülislam in 1916' da kabineden çıkarılması, Şer'iyet Mahkemeleri'nin Adliye Nezareti'nin denetimi altına sokulması, Evkaf Nezareti'nin oluşturulması, çok eşliliğin yasaklanması, 1913'te kız çocukları için ilköğretimin zorunlu hale getirilmesi, yine

aynı tarihte Alman yasasını örnek alarak düzenlenen miras kanunu sayılabilir (Zürcher, 2009: 185-186).

II. Meşrutiyet dönemiyle birlikte Türk kadınının sosyal statüsü de değişmeye başlamıştır. Erkek nüfus I. Dünya Savaşı'na katıldığı için, onlardan boşalan kadrolara kadınlar yerleştirilmiş, kadınların eşleri ile birlikte sosyal hayatta daha aktif olmaları teşvik edilmiştir. Yine Halide Edip Adıvar'ın 1909' da, kadınların ekonomik geleceğini esas alan Teal-i Nisvan Cemiyetini kurması bu döneme rastlamaktadır (Kuran, 1997: 173-174).

Askeri alandaki yeniliklere bakıldığında ilk göze çarpan Enver Paşa'nın 1914'te kendisini iki kez terfi ettirerek, Harbiye Nazını olmasıdır. Limon ve Sanders yönetimindeki Alman askeri heyetine orduyu ıslah etme görevi vermiş, ordu Avrupa'dan alınan askeri araç-gereçlerle donatılmıştır. 1913'te ise askeri haber alma örgütü olan Teşkilatı Mahsusa kurulmuştur (Tunaya, 2004: 154).

İTC'nin ekonomi politikalarına bakıldığında ise liberalizmden milliyetçiliğe doğru bir kayma görüldüğü iddia edilse de, ülke içi ekonomide kapitalistlerin yanında yer almışlar, dış ticaret ve yatırımı da desteklemişlerdir. Batı'nın saygısını ve ilgisini kazanmak için yapılan hamleler, öncelikle Batı'nın engelleriyle karşılaşmış, Dünyunu Umumiye'nin etkinliğini arttırmıştır. Ekonomi alanında bahse konu olacak hususlardan biri de, Parvus takma adıyla bilinen Alexander Helphand'dır. Alman asıllı Rus Yahudi'si olan Helphand, Maksizm taraftarı olarak bunun tam tersi faaliyetlerde bulunmuş, Türk Yurdu dergisindeki makalelerinde, milliyetçi ekonomi politikasını desteklemiştir. 1913'ten itibaren Parvus 'un düşünceleri ağırlık kazanmış, Alman sanayileşmesi örnek alınarak milli iktisat politikaları hazırlanmıştır. Bütün bu gelişmeler neticesinde devlet kendi eliyle burjuva sınıfı oluşturmuş, I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle de bu burjuva sınıfına ekonomik olarak vurgun yapma imkanı doğmuştur. Milliyetçilik etkisiyle ayrımcılığa maruz kalan 130 bin Rum, Celal Bayar tarafından Yunanistan'a sürgün edilmiştir (Zürcher, 2009: 190-191).

İnsan gücünün sıkıntı çekildiği o dönemde, Anadolu'nun küçük çiftçilerine pazarı kullanma imkanı sunmayıp birde insan gücü temin edilmesi istenince durum da vahim bir hal almıştır.

Sonuç olarak II.Meşrutiyet rejimi, istibdad politikalarına karşı özgürlükçü bir çizgide temellenmiş gözüküp, kendi iktidar alanında karşıladığı her anda bundan vazgeçmiştir. Milliyetçi eksende başlayan politik değişimler, Enver Paşa'nın Alman hayranlığına yerini bırakmış, dışardan Türkçü içerden Almancı değişik nitelikte bir nüfus doğmuştur. Eğitim için atılan adımlar olumlu olsa da, savaşın getirdiği olumsuz koşullar, oluşturulan burjuvanın sağladığı “1916 zenginleri”, köylüyü ve çiftçiyi desteklemeye yetmemiştir.

Çok geçmeden meydana gelen ideolojik tartışmalar, Osmanlıcılık, Türkçülük, İslamcılık ve Batıcılık etrafında toplanmaya başlanmıştır. II. Meşrutiyetin önemi, parlamenter meclis, temel hak ve özgürlükler, çoğunlukçu siyasal katılım gibi argümanlarla Türk siyasal hayatın modernizmi olmasının yanı sıra, genç Cumhuriyetin Batı ile milliyetçilik ideolojisi arasında inşa edilmesinde de büyük rol oynamıştır. Karpat'a göre, Milli Mücadele dönemi kitleleri harekete geçirip, dinamik tutan ideolojilerin temeli de bu dönemde atılmıştır (Karpat, 2007: 11)

2.2 CUMHURİYET DÖNEMİ (1923-1960)

2.2.1 Cumhuriyet Devrimleri ve CHP'nin Tek Parti Dönemi

Osmanlı'nın Lale Devri ve Tanzimat'la başlayan modernleşme sürecinde en radikal dönüşümü Cumhuriyet'le olmuştur. Bu bölümde, yeni dönemin, kendinden önceki dönemlerin bir devamı mı, yoksa geçmişten kopuş bağlarının güçlenmesi şeklinde mi olduğu, kıyaslama ve dönemlendirme metoduyla anlatılmaya çalışacaktır. Laikleşme ve ulusal kimliğin inşasıyla geçen dönemde, siyasi ve hukuki sonuçların, toplumun aidiyet bağlarına ne kadar uyduğu veya uymadığı incelenmeye çalışılacaktır.

Yaklaşık iki yüz yılın üstünde olan Türk modernleşmesi, Tanzimat ile hukuksal zemine oturtulmuştur. Batı'da yaşanan gelişmelerin izlenmesi şeklinde ortaya çıkan modernleşme, devlet ile birey arasında ki gelenekçi ilişkiyi değiştirmiş. Batıda olduğu gibi vatandaşla devlet arasındaki ilişkileri düzenleyen sözleşmeler görülmeye başlanmış, bahse konu olan bu yenilikler beraberinde yeni gerilim alanları doğurmuştur. Cumhuriyet döneminin modernleşme unsurunda ise, İslamiyet'in alanın sınırlandırılması ve yeni kimliğin tanımlanması etkili olmuştur.

2.2.2 Çağdaşlaşma Sorunu Olarak ‘Laikleşme’

1923'te Cumhuriyet ilan edilmiş, yeni bir toplum ve devlet anlayışıyla dönüşümler başlamıştır. Cumhuriyet rejiminin getirdiği yenilikleri kendisinden öncekilerden ayıran özelliklerinden olarak, devrimlerin öncüsü olan Mustafa Kemal'in henüz Osmanlı subayı iken gözlemledikleri ve tecrübe ettikleri, diğeri ise, uzun süren savaşıardan ve yenilgilerden bitap düşmüş halkın artık muhalefet edecek gücünün kalmaması sayılabilir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin modernleşme çizgisine yön veren iki kavram vardır: laiklik ve ulus kimliğinin inşası. Bu kavramlarla Türk modernleşmesinin son hatları çekilmiş, devlet ve toplum niteliği bunlara göre şekillenmiştir. Berkes'e göre, din devletine karşı ulus devletinin zaferi, modernleşme yolunda atılacak adımların kapısını aralamıştır (Berkes, 2017: 521). Yaşam ve kültür alanındaki değişimlere bakıldığında, Cumhuriyet devrimlerinin kendinden sonraki her türlü değişime zemin hazırlaması Berkes'in bu görüşünü destekler niteliktedir.

Batı'da, din ve devlet ilişkisi laisizm ve sekülerizm kavramlarıyla anlatılır. Türkiye'de laisizm sekülerizmden daha yaygın hatta onun yerine de kullanılmaktadır. Kavramın muhtevastaki bu karışıklık, iki zıt kutupta sayılabilecek siyasetçiler üzerinde bir korku oluşturmuştur. Devrimlerin sarsılmazlığını laiklik kavramına bağlayanlar, laikliğin elden gideceğine, karşısında olanlar ise dinin elden gittiğine inanmış, bu kavgada günümüze kadar taşınmış ve 28 Şubat gibi kötü tecrübeleri yaşamamıza neden olmuştur.

Sekülerizm, din ve kralın özerk olarak varlıklarını sürdürmesini, laiklik, dinin devlet denetiminde olmasını savunur. Laiklik kavramının çıkış yeri Batı olduğundan, tartışmalara başlamadan önce, hangi şartlarda, neden ve kim için çıkarılmış olduğunun iyi bilinmesi gerekir. Batı'da kilise ve din adamları için çıkarılan laiklik, clerge'nin karşısı olarak "ruhban olmayan kiliseye ait bulunmayan, din dışı" anlamında çıkarılmıştır (Karaman, 2015: 72). İslamiyet'te ise din adamları sınıfının olmaması, herhangi bir din adamının imtiyazlı kabul edilmemesi ve her kulun Allah katında eşit olduğu inancı, Türkiye'de laiklik tartışmalarının içini boşaltmaktadır.

Tüm bunlarla birlikte İslam'da zorlama olmaması, başka dinlere mensup insanların İslam ülkelerinde bulunabilme özgürlüğü gibi durumlar, sekülerizme yakındır. Bu çerçeveden bakıldığında Türkiye Cumhuriyeti için laiklik değil, sekülerlik tartışmaları daha makul olacaktır. Bahse konu olan bu tartışmaların ana sebebi ise, anayasada laiklik kavramının tanımının olmaması, durumun keyfi uygulamalara bırakılması olmuştur.

Halifeliğin kaldırılmasına kadar devam eden laiklik adımları, hukuki ve siyasi düzlemde devam etmiş, halifelik kaldırıldıktan sonra ise toplumsal hayatın tümüne yayılmıştır. Tevhidi Tedrisat Kanunu ile tüm eğitim kurumları yönetici elitin ideolojisine göre şekillenmiş, 1925'te Tekke ve Zaviyeler kapatılmış, tarikatlar ve medreselerin kapatılmasıyla İslami unsurlar toplumsal hayattan çıkarılmaya çalışılmıştır. 1926' da kabul edilen yeni Ceza ve Medeni kanun, Batı'daki kanunların ülkeye ilga edilmesi usulüyle olmuş, resmi tatil Pazar gününe alınmış, şapka giyme zorunluluğu getirilmiştir. 1928'de "Devletin dini İslam'dır" ibaresi kaldırılmış ve aynı tarihte latin harfleri kabul edilerek koskoca bir harsın kaybolması izlenmiştir. Yeni harflerin kabulünde Mustafa Kemal'e hilafetçilerden daha yakın gözüken Türkçüler bile, bu kültür değişimine sıcak bakmamışlardır (Berkes, 2017: 526) Ezan Türkçeleştirilip, Ayasofya müze haline getirilince de İslamiyet'in tüm sembolleri ülkeden çıkarılmıştır. 1937'de laiklik anayasaya girmiş ve son aşama da tamamlanmıştır.

Türkiye'de laikliğin, şer'i kanunların Batı'dan alınan kanunlarla değiştirilmesi, hilafetten cumhuriyete geçilmesi, kamuda başörtüsü takmanın engellenmesi, dini

eğitim veren kurumların kapatılması, ezanın Türkçeleşmesi, gibi uygulamalardan geçtiği yanılığına düşölmüş ve sözde özgürlük adına, dini yaşama özgürlüğü kısıtlanmıştır.

2.2.3 Ulus Kimliğin İnşası

Belli bir toprak parçası üzerinde yaşayan, dil, din, tarih ve kültür birliği bulunan insan topluluğuna ulus denir. Avrupa'da Orta Çağ'a kadar meslek ve lonca birlikleri için kullanılan bu terim, günümüzde soy ve kan birliğini ifade etmek için kullanılmaktadır (Aslan ve Alkış, 2015: 25). Zamanla kapitalizm yerini halkın egemenliğini esas alan yönetimlere bırakınca da ulusçuluk, ulus devletleri doğurmuştur.

Smith ulusçuluğu, "ortak ata miti ve tarihi kültürle tanımlanan bir toplumun otonomi, birlik ve kimlik adına hareket eden ideolojik bir akım" olarak, bu topluluğun içindeki Ethnie'ler de dış bir tehditle karşılaşıncı, modern ulusa dönüştükleri şekilde ifade etmiştir (Smith, 1989: 46-55). Hem Smith'in hem de Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş paradigmaları ve uygulamalarına bakıldığında, Türkiye'de devletin ulusu inşa ettiği görülür.

Cumhuriyet döneminde inşasına başlanan ulus kimliği İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1913'ten sonra uyguladığı otoriter-homojen tutumuna kadar götürmekte mümkündür. Zürcher'e göre bu dönemdeki toprak kayıpları, İttihatçıların milliyetçi duygularını harekete geçirerek, hem kamuda hem de siyasi alanda Türkleştirme politikası uygulamasına sebep olmuştur (Zürcher, 2009: 195). Türk olmayan Müslömanlara zorunlu Türkçe eğitimi ve Anadolu'ya göç etmiş Müslömanlara zorunlu iskan politikası izleyerek ulus projesi tasarlamıştır.

Cumhuriyet yönetici elitinin uyguladığı politikalara bakıldığında, Türkçülüğu üç farklı safhada değerlendirmek mümkündür. Birincisi, 1924 anayasasında geçen ve toprağa bağlı vatandaşlığı ifade eden, herkesin Türk sayıldığı anlayıştır. İkincisi Müslömanlık üzerinde tanımlanan, Türk- Müslöman ayrımı kabul etmeyen

Türkçülük; üçüncüsü ise, etnik vurguların hakim olduğu, ırksal bir söylem olarak Türkçülük' tür.

1919 ile 1924 arası dönemde milli kurtuluşun önde gelen isimleri etnik çoğulculuğu baz alan bir anlayışla hareket etmişlerdir (Yıldız, 2004: 97). Mustafa Kemal'in Birinci Meclis'te "Meclis-i alinizi teşkil eden zevat yalnız Türk değildir, yalnız Çerkes değildir, yalnız kürt değildir, yalnız laz değildir. Fakat hepsinden mürekkep anasır-ı İslamiyet' dir, samimi bir mecmuadır" (Atatürk, 2006: 68) sözleri ve 1928'e kadar "Devletin dini İslam'dır" ibaresinin anayasada yer alması, bu çoğulcu anlayışı destekler niteliktedir.

Lozan Antlaşması'yla devletin sınırları belirlenmeye başlayınca, İttihat ve Terakki'yle azalan gayrimüslim nüfus, daha da azalmış olarak, Türk-Müslüman ağırlıklı bir nüfus yapısıyla kalınmıştır. İttihatçılardan devralınan Türkçülük ideolojisi yeni rejimin izleyeceği politikanın rotasını çizmiştir. 1924 Anayasası'nda "Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde herkes Türk'tür" ibaresi ve İsmet Paşa'nın "Vazifemiz Türk vatani içinde Türk olmayanları behemehal Türk yapmaktır" sözü de Kemalist kadronun ulus kurgusunun niteliğini göstermektedir (Yeğen, 2013: 152).

Çağapay'a göre, Türkiye nüfusunun çoğunluğunun Müslüman olması, İslam'ı Türkçülüğün ayırıcı özelliği yapmış, kültürel olarak "nominal İslam" Türklük tanımında belirleyici olmuştur (Çağapay, 2006: 162)

1930'lara kadar Şeyh Said ve çeşitli Kürt aşiretlerinin isyanı dolayısıyla devlet otoritesini arttırmayı amaçlayan yönetim, ulus kimlik anlayışını da bu ölçüde değiştirmiş, Turancılık yerine ümmetten millete geçiş tasavvuru ile hareket edilmiştir (Yıldız, 2004: 158). 1930'lardan sonra dünyada yükselen ırkçı ve otoriter rejimlerin etkisi Türkiye'de de görülmeye başlanmış, Türk Dil Kurumu, Türk Tarih Kurumu, Güneş Dil Teorisi, Türk Tarihi Tezi gibi organlar bu etkiyle oluşturulmuştur (Ersanlı, 2013: 111). Başlangıçta ulusal tarih, kültür ve ülke ortaklığı temelinde şekillenen milliyetçilik, yerini etnik kökene dayalı ulus söylemine bırakmış, İttihat ve Terakkiden miras alan milliyetçilik, resmi kimliğini daha keskin çizgilerle kazanmıştır.

Milli mücadele başarısını, arkasına aldığı halkın desteğine borçludur. Osmanlı'nın millet sisteminden miras aldığı, ayırım gözetmeden toplumun bir millet oluşu, milli mücadele döneminde başarıyı getirmiştir. Kendi vatanını kurtaran halk, maalesef yeni rejimde hiçe sayılmış, söz hakkı sadece CHP'nin kadrolarına bırakılmıştır. CHP'nin tek parti yönetimi, kendi iktidarını koruyabilmek için bürokrasiyi önce elitleştirilmiş, kontrol mekanizmasını da bunun üzerinden kurmuştur. Çağdaşlaşma amacı altında atılan bu adımlar, her ne kadar halkı/köylüyü koruyor gibi görünse de, kendi resmi söyleminin dışında herhangi bir şeye yaşam hakkı tanımamıştır. Tepeden inme modernizasyon adımları taban tarafından benimsenememiş, özellikle İsmet Paşa zamanındaki yaptırımlar ve vergiler, CHP'nin "halk için" sembolünü, "halka rağmen" olarak değiştirmiştir. Tek parti iktidarı zamanla kendi muhalif alanını doğurmuş, CHP, Demokrat Parti'yi dolaylı olarak iktidara taşımıştır.

2.3 DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ MODERNLEŞME UYGULAMALARI (1950-1960)

İkinci Dünya Savaşı sona erdiğinde kurulan irili ufaklı birçok parti Türkiye'de demokrasi havası estirmiş gibi görünse de, değişimin başlaması ve asıl önemlisi halkın çok uzun süre muhalif olarak ses çıkarmaya başlaması Demokrat Parti'nin kurulmasıyla olmuştur.

Eroğul'a göre, DP'nin bu kadar geniş yankı uyandırması, parti programında geçen iki unsura bağlıdır. Siyasal olarak CHP'nin baskısından sindirilmiş olan halkın temel hak ve özgürlüklerini genişletmek, ekonomik olarak ise özel girişimin desteklenmesi gerektiği söylemleri olmuştur (Eroğul, 1998: 13). Bütün bunların yanında, parti tüzüğünde dini hassasiyetlere önem verdiği vurgusu da, laikliğin yanlış uygulamalarından bıkan halkı yanına çekmiştir.

Batı ile ilişkilerin iyi olduğu bu dönemde, siyaset ve kurumlar bu yeni yapıya göre şekillenmiştir. Özellikle savunma kurumlarına yansıyan bu dönüşüm, Cumhuriyetin ilk yıllarında görülen sivil-asker iktidar ittifakının sona ermesine ve

bürokraside askeri yapının dışlanarak tüccar sınıfı odaklı bürokrasinin kurulmasını sağlamıştır (Özdağ, 1991: 168-169).

Parlamentonun yapısında da önemli değişikliklerin gözlemlendiği DP iktidarında, meclisin yapısı özel girişimciler ve serbest meslek gruplarının yükseldiği şekilde değişmiş ve çok partili sisteme geçilmiştir (Turhan, 1997: 165). DP'nin Türk siyasal hayatına en önemli katkısı ise, halkın ilk defa, asker-aydın-bürokrat kesiminin iktidarına ortak olmasıdır. CHP'nin kendi eliyle kurduğu elit-bürokrat iktidarının dışında, ilk defa bir grup siyasetin içinde yükselmiş ve bürokrasinin iktidarla işbirliği sona ermiştir.

ABD ve Rusya'nın girdiği rekabet ve Türkiye'nin jeopolitik konumunun avantajı ile birlikte, ABD'nin Truman ve Marshall yardımları ülkeyi hem ekonomik hem de askeri açıdan rahatlatmıştır. 1950'li yıllarda Türkiye ekonomisi hızlı bir büyümeye girse de, küresel anlamda rekabete yetersiz, devlet desteği ile beslenen, kapitalizmin gerçeklerinden uzak tanımsız bir kapitalist anlayışı da beraberinde getirmiş, ilerleyen süreçte en çok bu konuda eleştirilmiştir.

Ekonomik ve siyasal değişimlerin yanında, sosyal ve kültürel birçok değişimi de beraberinde getiren DP, CHP'nin şehirlilere hitap etmesinin aksine, kırsala yönelmiş, köylünün menfaatine yönelik kanunlar çıkarmıştır. Tarımda makineleşmeyi destekleyerek köylüye refah sağlanmış, ekilebilir tarım alanlarının sayısını arttırmıştır. İleri'ye göre, bu dönemde tarım büyüme hızı yaklaşık %13 iken, tarımın milli gelir içindeki oranı %44'e kadar yükselmiştir (İleri, 2009: 209). Yaşanan bu ekonomik gelişmelere paralel olarak ise, nüfus oranı artmıştır.

16 Nisan 1950'de ezanın Arapça okunması önündeki engel kaldırılmış, dini eğitim veren kurumların önü açılmış ve imam-hatip okullarının sayısında ciddi artışlar gözlemlenmiştir (Gez, 1997: 163-164). Bu kararlar hak ve özgürlük yönünden olumlu algılansa da, orduda rahatsızlıklar meydana getirmiştir.

1951'de halkevlerini devletleştiren yasa kabul edilmiş, 1954'te Köy Enstitüleri kapatılmıştır. Birbirine zıt olan bu iki uygulama literatürde hala tartışmalara yol açmaktadır.

Ancak tüm bu olumlu gelişmelerin yanında, DP'nin ikinci dönemde ezici çoğunlukla iktidarda kalmasının partiyeye rahavet getirdiği söylenebilir. Demokrasi ve özgürlükçü tutumlarından büyük ölçüde vazgeçen DP, CHP'ye oy verdiği için Malatya'yı bölüp Adıyaman ilinin kurulması, Osman Bölükbaşı'nın memleketi olduğu için Kırşehir'in ilçe yapılması gibi, Türk siyasal hayatında hiç görülmemiş örnekler de verilmiştir (Ahmad, 2007: 48-64).

1957 seçimlerinde DP yine iktidarda kalmış, ancak oylarında ciddi kayıplar görülmüştür. Halkın bazı kesimlerini kaybetmesini, CHP'nin tek parti iktidarını eleştirirken, CHP gibi kendinden başka her sese kapalı hale geldiği tavırlarının etkili olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Söz konusu dönemde, Vatan Cephesi adlı kitlesel bir örgütlenme başlatılmış, bu cepheye üye olanlar radyodan "vatan evladı", olmayanlar ise çeşitli baskılara maruz bırakılmıştır (Turan, 1999: 188). Toplumun birlik ve beraberliğini bozan bu siyasal uygulama sonraki dönemlerde parti tavırlarına miras kalarak, her parti dönem dönem oylarını korumak için baskı yolunu seçmiştir.

1960'ta kabul edilen "*TBMM Tahkikat Encümenlerinin Vazife Salahiyetleri hakkında kanun*" seçilen bir komisyona, basın faaliyetlerini denetleme ve gerektiğinde ceza verme yetkisi verince, muhalif basını daha da kışkırtmış ve söylemlerini sertleştirmesine yol açmıştır (Eroğul, 1998:236). DP'nin politikalarından memnun olmayanları sakağa dökmüş, Ankara'da Harp Okulu öğrencilerinin başlarında komutanlarıyla yürümesi, DP iktidarını sona erdirmiştir (Bulut, 2007: 27).

Kısaca, demokrasi söylemleriyle başlanan yolculuk, kendi iktidarının sarsılması söz konusu olduğunda otoriteyle sonuçlanmış, onu da bir başka otorite olan 1960 askeri darbesi bastırmıştır.

Türk siyasal hayatında çok çeşitli katkıları olan Demokrat parti, merkez sağ siyasetinin temelini atmış, popülizm ve patronaj sistemini getirerek, bürokrasiyi partizanlaştırmıştır. Siyaset ve toplum arasındaki ilişkinin tek boyutluluğunu ortadan kaldırmış, siyasi sosyalleşme sürecinde yeni bir dönüşüm başlatmıştır. Sonuç olarak

Türkiye Cumhuriyeti'nin içe kapanık ve tabandan kopuk olan demokrasi anlayışının değişmesinde, DP'nin yadsınamaz bir payı vardır.

İKİNCİ BÖLÜM

BÜYÜK DOĞU VE MODERNLEŞME

1.1 BÜYÜK DOĞU HAREKETİNİN TÜRK MODERNLEŞMESİNE BAKIŞI

Kurtuluş Savaşı'ndan sonra, cumhuriyet rejimine geçilmiş ve rejimin kalıcı olması adına birçok değişiklik yaşanmıştır. “İnkılap” adı verilen bu değişiklikler, siyasi alanda başlayarak, sosyal, kültürel ve ekonomik olarak devam etmiştir. Zamanla, Türk halkının kimliği üzerinden tartışmaların başlamasına neden olan inkılaplar, edebiyatın diline de yansımış, taraftarı kadar kendine karşıt edebi alanlarda oluşturmuştur.

Aydın'a göre modernite, çok sayıda sorun üretmiştir. Erdemliliğe karşı ahlaki sorunlar, maneviyata karşı dinsizlik, cemaate karşı bireysel kimlik, güvene karşı güvensizlik, otoriteye karşı iktidarcılık ve dayanışmaya karşı çıkarıcılık bunlardan bazılarıdır (Aydın, 2009: 209). Büyük Doğu Dergisi de Necip Fazıl Kısakürek'in önderliğinde, bu görüşe yakın olarak, modernitenin değiştirdiği veya getirdiği birçok şeye eleştirel yaklaşmış, Türk milletini cumhuriyete kadar getiren değerlerin, Batılaşma ideolojisine kurban edilmesine karşı çıkmıştır. 1943'ten 1978'e kadar çeşitli aralıklarla yayımlanan dergi, İslamcı çizgide durmuş, olaylara muhafazakar bakış açısıyla yaklaşmıştır.

Çalışmanın bu bölümünde Büyük Doğu dergisinin sayıları incelenerek, modernizme getirdiği eleştiriler o dönemin siyasi ve sosyal olaylarıyla bağdaştırılmaya çalışılacaktır. Betimsel analiz yöntemi kullanılarak, birincil kaynak temel alınmış, özetleme, yorumlama ve alıntılama yoluna gidilmiştir.

1.2 BÜYÜK DOĞU HAREKETİNİN ORTAYA ÇIKIŞI VE DOĞU- BATI ALGISI

Yazar kadrosunda Necip Fazıl, Özdemir Asaf, Nurullah Berk, Ziya Şakir, Tefvik Fikret, Salah Birsell, Hüseyin Cahit Yalçın, Peyami Safa, Sait Faik, Hilmi Ziya Ülken gibi önemli isimler bulunan Büyük Doğu, Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) tek parti döneminde yayın hayatına başlamıştır. Bu sebeple modernizme dair unsurların müsebbibi olarak CHP'yi görmüş, "*Hakka ve yeni dünya görüşüne bağlı Müslüman Türklerin dergisi*" sloganını kullanmıştır. Özellikle basın üzerindeki baskıların yoğun olduğu dönemde muhalif bir tutumla inkılapları eleştiren dergi çok defa kapatılıp açılmıştır. İslam ahlakı, komünizm, masonluk gibi o dönemde toplumu meşgul eden kavramların üzerinde duran dergi, toplumun aksayan yönlerine inkılapları mesul tutarak, Türk toplumunun modernleştirilmesi çabasını sert bir dille eleştirmiştir.

Yayına başladığı ilk yıllarda kurduğu "*Artık bu memlekette tokmak inkılabına değil, fikir inkılabına sıra geldiğinin kafalara dank etmesi lazımdır!*" cümlesi ise, inkılaplara bakışını göstermiş, söz konusu inkılapların herhangi bir mana zemininde olmayışını vurgulamıştır (Büyük Doğu, 1949/7: 2).

O dönemde Necip Fazıl'ın Cumhurbaşkanı Atatürk'e yazdığı mektupta da benzer eleştiriyi görmek mümkündür:

"Şu ismine inkılap, inkılap, inkılap denilen ve uğrunda en köksüz ve samimiyetsiz cinsiyle bunca edebiyat köpürtülen hadise bütün salahiye ve hakimiyetini sadece madde planında bir vatan kurtarmaktan almış, sonra bu maddi kurtuluşu ruh planında her gün biraz daha kaybettirmiş, yoğurduğu nesillere hiçbir vecd ve iman aşıl原因amamış, hiçbir ideolocya ve dünya görüşü kuramamış, üstelik kendinden evvel ata mirası halinde ne kadar ruhani ve ahlaki kıymet varsa hepsinin birden temelini örselemiş, sayısız maddi inşalarına rağmen harabelerin en müthişi halinde memleket sathına çökmüş ve

yalnız olmayışın, yapılamayışın, tutturamayışın ihtarcısı olmaktan başka işi kalmamış, mahzun ve mustarip bir vakıadır!” (Büyük Doğu, 1947/63 :2).

Yukardan dayatmaların inkılap adıyla meşrulaştırıldığı dönemde, bahsi geçen inkılapların fikri temelden ziyade Batı taklitçiliği ile olduğunu anlatmak isteyen dergi, toplumun içinde bulunduğu açmazı çok iyi gözlemlemiş, rejimin aydın kesiminin “fildişi kulelerinden” daha başarılı yorumlamalarda bulunmuştur.

Yayınlanan ilk sayısında amaç ve vizyonunu ortaya koyarken, Doğu ve Batı’yı kıyaslamış ve Doğu’nun mana bakımından üstünlüğünü savunmuştur (Büyük Doğu, 1943/2: 1):

“Büyük Doğu bir mefkurenin ismidir. Büyük Doğu, doğuş hadisesinin ismiyle beraber şarka da işaret. Şu kadar ki Büyük Doğu’nun işaret ettiği şark, Türk vatanının sınırları dışında herhangi bir coğrafya planını kucaklamıyor. Büyük Doğu, kendisini mekan çerçevesinde değil, zaman çerçevesinde gerçekleştirecek bir dava. Biz Büyük Doğu’yu Türk vatanından başlayarak güneşin doğduğu istikameti yalayan bir madde zemininde aramıyoruz. Biz Büyük Doğu’yu Türk vatanının bugünkü ve yarınki sınırları ile çevrili bir ruh zemininde arıyoruz. Biz bütün millet kadromuzla beraber Türk vatanının sınırları içinde, bir şey olmaya, bir oluşa varmaya, bir varışı oldurmaya muhtacız; işte bu oluşun ismi, bizce Büyük Doğu. Eğer bir gün Türk vatanının içinde sadık rüyalarımızın müjdesini eşya ve hadiselere sinmiş görürsek, karşımızda billurlaşacak manzaranın topyekun ifadesi şu olacaktır: Büyük Doğu. Öyleyse Büyük Doğu, çizmeli ayaklarla dışımızdaki iklimlere doğru bir yolculuk olmak yerine, rüzgardan hafif topuklarla içimizdeki iklimlere doğru bir sefer. Doğu’dan gelmiş, Doğu’yu örnekletirmiş, Batıya doğru yürütmüş, sonra kala kalmış, doğan Batının saldırısları önünde Doğuyla beraber gerilmiş, gerildikçe gerilemiş, fakat uçuruma düşmemiş, bir şahlanışta kendisini mekan çerçevesinde kurtarabilmiş, her istikamette yeni örnekler aramaya çıkmış, ama zaman çerçevesinde bir türlü kurtarıcısını bulamamış bir millet olmak şuuruna sınıksız bağlıyız. Kavramak lazımdır ki bir zamanlar Doğunun teknesinde yoğrulan ve kendi teknesinde doğuyu yoğuran şahsiyet hamurumuz, doğunun zaafında biz ve bizim zaafımızda doğu mecalden

düşerken kurtlanmaya yüz tuttu ve o gün bu gün kendi öz cevheriyle yabancı cevherler arasında bilgisiz ve ölçüsüz katılışmalar yüzünden hayatiyetini kaybetti durdu... Büyük Doğu, o mefkurenin ismidir ki, kökümüzle birine ve dallarımızla ötekine ilişik olduğumuz, Doğu ve Batı dünyaları arasındaki mahsup sırrını ruh ve kafa ağlarından örgüleşmiş bulacak ve Türk milletini alacağı ve vereceği arasında tam bir usliyet ve şahsiyet ahengine ermiş görecektir”

İnsanlık tarihinin ve medeniyetlerinin beşiği olarak doğuyu gösteren dergi, doğunun bir millet olduğunu, ancak İslamiyet ile birlikte bir kimliğe sahip olduğunu üstünde durmuştur. Bugün Batıyı Batı yapan değerlerin, Doğu ikliminin mayasında başından beri var olduğunu, ancak bunların çeşitli hamlelerle kaybedildiğini anlatmaya çalışmıştır.

Türk toplumunun çekirdeğini oluşturan değerlere dönmesini ve bunun da doğuya yönelmekten geçtiğini anlatan dergi, modernleştirme yolunda Batının değil, Doğunun örnek alınması gerektiğini belirtmiştir. Adından da anlaşılacağı üzere, Doğu'ya ve doğuyu oluşturan unsurlara önem veren dergi, her fırsatta bunu vurgulayarak, *“Her şey doğudan geldi, her şey, yani ruhumuz... Doğu, insanın yağmur suyu kadar saf ve aydınlık olduğu çağlarda, yürekleri ve kafaları dört köşe madde hendesi körletmezden evvel, ruhumuzun ilk ve büyük marifetlerine sahne...”* (Büyük Doğu, 1943/2: 2) sözleriyle ifade etmiştir. Toplum aidiyetlerimizi ve biz bizi yapan her şeyi doğudan aldığımızı, batının bunlardan yoksun olduğunu *“Batı da malik olduğu muhteşem kalıp dehasına rağmen bir şey eksik kaldı: o kalıbın içindeki hayat usaresi, yani derinliğe sonsuz ruh kökü”* (Büyük Doğu, 1943/3: 2), *“Derinliğe doğru insanın ve bütün ruh ilimlerinin kaynağı olan doğu, hiçbir zaman ve mekanda kuru aklın maddeyi avlama hakkını ruhuna sindiremedi. Sağlığına doğru insanın ve bütün madde bilgilerinin menbaı olan batı, hiçbir zaman ve mekanda ruhun maddeden ötesine hakimiyetini akıla denkleştiremedi”* (Büyük Doğu, 1943/4: 2) diyerek, ruhu ve maddeyi Doğunun harmanladığı, Batının ise sadece madde zemininde kaldığını savunmuştur. Derginin, Doğuyu önemli görmesindeki bir başka sebep ise, ilk peygamberlerin, resullerin ve vahyin merkezi olmasıdır. Bu bağlamda

dergi, kurtuluşu İslam'da, manâyı Doğu'da, her ikisini de insanın kendi içinde aramasını salık vermiştir.

Doğunun bütün ruh iklimlerinin kaynağı olduğunu ileri sürerken, aynı zamanda batı karşısında neden yenik düştüğünü 10. sayıda eleştiren dergi, bu yenilgiyi doğunun müspet bilimlere olan ilgisizliğine bağlamıştır. Osmanlı'nın kurtuluş çaresi olarak, Tanzimat'tan bu yana batıyı taklit etmesiyle başlayan savrulmanın, cumhuriyet dönemine gelindiğinde ise, devrimlerle birlikte ruh iflasının yaşandığını belirtmiştir (Büyük Doğu, 1943/10: 2). Yani doğuyu, gelişmelere ilgisiz kalması, bu ilgisizliğini geç fark etmesi ve kendi gelişmesini gerçekleştirmek yerine, batıyı örnek alarak yozlaşmasıyla eleştirmiştir.

Milli ruhun devlet iradesinde yok oluşuna da Tanzimat'ın sebep olduğunu ileri süren dergi, öz Türklerden ziyade garp müverrihleri elinde yapılan hareketin, idare salâhiyetine hakimliğin Düyunu Umumiye gibi araçlarla bitirildiğini ileri sürmüştür (Büyük Doğu, 1964/3: 12).

1.3 BÜYÜK DOĞU'NUN SOSYAL VE KÜLTÜREL ALANDAKİ YENİLİKLERE BAKIŞI

12. sayıda, “*Yine Senin Neslin!*” başlıklı bir yazı Necip Fazıl tarafından kaleme alınmış, eski büyük harbin sonrasına (1920) hitap edilmiştir. Yeni nesil olarak adlandırdıklarında, aksiyonculuğu eksik bularak, “*Siz, inandığınız ve bağlı bulunduğunuz dünyanın iş ve madde alemine nakışı için gereken cehd ve emniyet duygusuna sahip olamadınız!*” diyerek, sahip olduğu dünya görüşüyle, kendi öz kadrosu içinde ukala ve fikri temelden uzak bir neslin inşa edilmesini vurgulamış, bu boşluğun mesulü olarak da, harf inkılabını göstermiştir “*Sizden sonraki neslin, şaşmaz sınır çizgisi, eski harflerin kaldırılması hadisesidir ki, o harfleri hiç bilmeyenler gerçek bir müessir ve farika altında sizden ayrı ve sonra olanlardır*” (Büyük Doğu, 1946/12: 11).

13. sayıda Kazım Nami Duru tarafından kaleme alınan “Eğitim Sistemimiz” başlıklı yazıda, cumhuriyet rejiminin eğitim ve kültür sistemini infiale sürüklediği, ilgili teşkilat başkanlarının yetersizliğini de ekleyerek dile getirilmiştir:

“Meşrutiyet devrinde altı yıl süren mecburi tahsil, cumhuriyet devrinde beş yıla indiriliyor. Yine dünün yedi yıllık orta tahsili, bugün altıya indirilmiş bulunuyor... Bizde pedagoğklar bile siyaset yapma yolunu tutturuyor; çünkü yaşama kolaylığını o yolda buluyorlar. Hiçbiri kalkıp da öğretim ve eğitimin, bütün parlak sözlere rağmen, yolunda ve yerinde olmadığını söylemeye cesaret edemiyor! ....Ve Türk milleti, yarınki gençliğini kayan bir alan üzerinde bırakmış bulunuyorsa, suç kimdedir?” (Büyük Doğu, 1946/13: 3).

Ulus devlet inşasını kolaylaştırmak için, eğitim kurumları ve başındaki kadrolar yeni devletin inşasına hizmet etmek için seçilmiştir. Bu durum, iddia edildiği gibi cumhuriyet dönemi eğitiminin kalitesini arttırmak yerine, eğitimi yeni siyasi amaçların aracı haline getirmiştir. Eğitim nezdinde gençliğin yeni vizyon için deneme tahtası yapılması ise derginin eleştirilerine maruz kalmıştır.

İnkıpların asıl sahibinin Meşrutiyet ve eski büyük harbi idare eden nesil olduğu, “*inkılap sebepleri ve neticeleri, menbaları ve munsabları iç ve dış miyarlar ile, sistemli bir örgü halinde, ne hakikatine ne ideolocyasına, ne ahlak telakkisine, ne de sanatına kavuşturabildi*” sözleri ile ifade edilmiş, inkıpların önce maddede, sonra da manada hazırlanışına idrak rüşdünde olunmadığı ve inkıpların bir oldu bitti halinde vukuu bulduğu anlatılmıştır (Büyük Doğu, 1946/13: 11).

Cumhuriyet dönemi modernleşme uygulamalarının iki görünür yönü bulunmaktadır: geçmişten kopmak ve bu doğrultuda laik-ulus devlet yaratmak. Hem eğitim hem de siyasi ayağı bulunan harf inkılabı da bu amaca hizmet eden araçlardan biri olmuştur. 1928 yılında Arap harflerinin kaldırılmasıyla Doğu ile olan bağlardan biri daha kopmuş, fertlerin iradesi dışında hayatlarını değiştiren tepeden inme bir aydınlanma hareketi halinde gerçekleşmiştir. Bütün bunlara ilaveten, ulus devletin milliyetçi temelde yapılması, Arap harflerinin Türkçe olmaması gerekçesi, yeni harflerin Fransızcadan bozma oluşuyla da eleştirilmeye açıktır. Kısaca Türk

milliyetçiliği hedefiyle yapılan Harf İnkılabı, Fransızcanın taklit edilmesinin ötesine geçememiştir. Dergi de harf inkılabının yapılmasına ve gerekçesine karşı çıkmış, “*Muazzam ıstılah davamızı, yine ip uçlarını milli Türk hançere dehasından alarak, yabancı dillerin seslerini kendi öz sesimize tatbik etmek yolunda hususi bir dava sahibi olmak... Dilimizi müstemlekeleştiren bu zaaf, işte bu merkezden tütmekte; ve hiç kimse, mevcut yabancı ıstıhlara halk dilinin vurduğu hançere damgalarını bir ip ucu diye kullanmak zevk ve şuuruna erişememektedir. Zira nasıl bir zamanlar midenüvaza maydanoz demek hafiflik ve cahillik sanılmışsa; aynı ruh haleti bugün, resmi ve hususi hayatta, terbiyeyi pedagoji, politikayı poletik, pılanı plan ve ciğer veremini Ftizis Pulmonum ile değiştirmek zevkindedir. Şahsiyetsizlik ve idraksizlikten başka amil aramayın!*” sözleri ile karşı çıkış nedenlerini açıklamış, eski harflerin cahillik sayılmasının anlamsızlığını ortaya koymuştur (Büyük Doğu, 1946/14: 16). Yeni Türkçe kelimelerin türetiliş biçimini de “*Şu bizim dilimiz ne bedbahttır! İhmal, cehalet, zevksizlik yüzünden sırtında birçok yama taşıyor. Şimdi bu yamaları söküp yerine millisini koymak istiyorlar. Bunun için de maarif ordusu, Yücel komutasında seferber edilip dil tarlasından kelime fethine çıkarıldı. Elde edilen kelimelerin arkasına sel veya sal gibi melez bir kuyruk takıp işe oldubitti nazarı ile bakıyorlar*” (Büyük Doğu, 1946/27: 8) ifadesiyle dile getirmiştir.

Harf İnkılabının teknik altyapısının ise cumhuriyetin kurucu-elit kadrolarından oluşturulan Dil Encümeni tarafından yapılmasını da eleştiren dergi, *binanın ayakta durma alışkanlığına güvenip, altındaki temeli kaldırmaya benzeyen*” (Büyük Doğu, 1946/22: 11) diyerek, ıstılah işinin azametli bir dava olduğunu dile getirmiş ve Dil Encümeni’nin alelade usulünü vurgulamıştır.

Alfabe devrimi ile birlikte yaklaşık bin yıllık Doğu aidiyetlerinin biçimsel olarak bitirildiğini söylemek mümkündür. Kültürel alanda maziyi temizleme biçiminde gerçekleşen devrim, seküler hisleri karşılayarak, Osmanlı-İslam geçmişini dünyevileştirme usulüyle gerçekleştirmiştir.

İnkılapların maddi zeminde dönüşümden ziyade, manevi zeminde dönüşümü gerçekleştirdiği yadsınamaz gerçeklerimizdendir. Kültür kavramını tamamen değiştiren inkılaplar, mevcut kültürel pratikleri kökünden sarsmıştır. Yüzünü Batı’ya ve onun değerlerine çeviren Türk milleti, tarihine, diline, edebiyatına ve bütün

bunları kapsayan kültürüne yabancı kalmıştır. Kültür üzerindeki bu radikal değişikliği ve usûlunu eleştiren Büyük Doğu, Batı'nın sahiplenilmeye çalışıldığı değerlerinin hiçbirine vakıf olmadan, dile pelesenk olan Batılılaşmanın getirdiği kültür erozyonunu:

“Hiçbir inkılap şekli tanımıyoruz ki, herhangi bir topluluğun mücerred his ve fikir kıymetlerini temsil edici irfan cevherine karşı harekete geçmiş olsun... Rus kültürü komünizmadan, İtalyan kültürü faşizmadan, Alman kültürü nazizmadan, Fransız kültürü büyük ihtilalden başlamaz. Tamamiyle aksine, bu inkılaplar, gerilerde kültür diyebilecekleri ne bulmuşlarsa, kadife zeminler üstünde altın mahfazalar içinde himaye etmişler ve yeni kültürlerini de ona eklemeye bakmışlardır. Osmanlıcadan Türkçeye ismiyle geniş bir tercüme faaliyeti açıp, tarih, edebiyat, şiir, Tasavvuf, usul ve ilmiyle geçmiş zamana ait bütün zirve örnekleri, günümüzün diline ve uslûbuna mâl etmek! Bir Aşık Paşayı, bir Evliya Çelebi'yi, bir Fuzuli'yi, bir Mevlana'yı, bir Katip Çelebi'yi, bir İbrahim Hakki'yi yetiştirmiş bir milletin, neticede bunlardan hiçbirine malik olamayışını, hangi mazeret izah edecektir? Bizim için Garp, bütün mevcudu ortaya dökülerek, benimseyeceğimiz tarafla devamızın, benimseyemeyeceğimiz tarafla da aksi devamızın hedefi ve hakikati olacaktır. Benim ben kalarak, onu ve başkalarını anlayabilmemin yolu buydu. Garbı, kafa ve ruh maktalarına nüfuz edemedi sadece dış aletleriyle benimseyici bir telakki, sahibinin külâhı ile bastonunu ele geçirip ayna karşısında ona benzediğine inanan maymun seviyesini nasıl aşsın? Bir asırdır herkesin, bilerek veya bilmeyerek diline pelesenk ettiği Garp, Garp, Garp bütün bâtil ve gerçeği ile işte bu kafa ve ruh maktalarına nüfuz etme işidir. Biz bu nüfuz etme işinde maymun seviyesindeyiz” (Büyük Doğu, 1946/15: 11)

diyerek sert bir şekilde dile getirmiş, benzemeye çalışılan Batının, bugün geçmişini inkâr etmeden, kültürünü muhafaza ettiğini, Türk toplumunda bunun tam tersi ile aynı amaca gitmeye çalışıldığı vurgulanmıştır.

“Asrilik” başlığı taşıyan başka bir yazıda da benzer vurgu yapılmış, “Yer yüzünde hakim milletler, harsları kendi hususiyetlerini muhafaza etmekte olan

milletlerdir. Mâhkum milletler, harsları kendi hususiyetlerinden mahrum kalarak yabancı harslara karışanlardır” (Büyük Doğu, 1950/37: 14)

sözüyle, ancak kültürünü koruyan milletlerin ayakta kalabileceğini, kendi kültürünü bir başkasına benzetmeye çalışan milletlerin asimilasyonla yok olacağını savunmuştur.

İstanbul Darülfünun’un kapatılıp, 1933’te İstanbul Üniversitesi olarak yeniden açılması ile 13 yıllık bir tecrübe devri uygun görülmüş, bu süre sonunda Nazi Almanyasından kaçan Yahudi profesörler hemen hemen her fakültede görev almıştı (Talas, ?:3). Bu konuyu da eleştirilerinden ayırmayan Büyük Doğu’ya göre üniversiteyi üniversite yapan içindeki profesörler olmuştur. Profesörlerin niteliğine bu sebeple büyük önem veren dergi, “*İçti tıklım tıklım yabancı profesörlerle biricik üniversitemizin yalnız bu hali ispata yeter ki, Türk hocası yetiştirilmemiş, yetişememiştir... Üniversiteyi milli ve şahsi ilim benliği sahibi Türk profesörleriyle baştanbaşa doldurup işe girişebileceğimiz gün, her türlü kıymetin çorap söküşü gibi birbirini takip edeceği kültür iklimi kurulmuş olur.*” (Büyük Doğu, 1946/22: 11) sözleriyle, maarif meselemizdeki eksiklerden birine daha işaret etmiştir. İlim alanında Doğu’nun Gazali, İbn-i Sina gibi bilim adamlarının, bugün Avrupa’da öğretildiği de bu eleştiri alanında dikkate alınmaya değerdir.

Akdemir’e göre, Tanrı merkezli insan anlayışından insan merkezli insan anlayışına geçiş süreci olarak, rasyonalizm, pozitivism, hümanizm, ulusçuluk gibi kavram ile özetlenebilecek olan modernite, İncil’i okuma ve yorumlama yetkisini tercümeler yoluyla kilisenin tekelinden koparmıştır. Bu anlamda İncil’in tercümesi bir rastlantı değil, son derece bilinçli bir olaydır (Akdemir, 1989: 128). Batı’da 15. Ve 19. yy arasında görülen bu gelişmelerin etkisi İslam dünyasını da sarmış, “batılı değerleri benimsemek” ve “temel referanslara dönüş” şeklinde iki yaklaşım ortaya çıkmıştır. Batıcılık yada köktencilik/ihyâcılık olarak adlandırılan bu yaklaşımların birleştiği nokta, Kur’an’ın kendi dilinden başka dillere çevrilmesi meselesi olmuştur (Rahman, 1993: 309). Her iki görüşte Kur’an’ın çevrilmesine olumlu yaklaşmış, Kur’an bu dönemlerde çok çeşitli dillere çevrilmiştir (Cündioğlu, 1996: 157).

Osmanlı aydınları 19.yy'a gelindiğinde geri kalmışlığın nedenini maarife bağlamış, yazı ve dil ıslahı tartışmaları gündeme gelmeye başlamıştır. Kur'an'ın Türkçe'ye çevrilmesi tartışmaları Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte başlamış, hatalı çevirilere itirazlar gelmekle beraber, "manası anlaşılmayan sözlerin okunmasından bir faide hasıl olamayacağı ve manayı doğru anlayabilmek için Kur'an'ın Türkçeye tercüme edilmesinin elzem olduğu ..." telakki edilmiştir (Hakkı, 1936: 447-449).

Kur'an çevirileri Tanzimat döneminde başlamış, I. Meşrutiyet döneminde devam etmiş, II. Meşrutiyet döneminde ise, daha çok tefsir şeklinde hazırlanmıştır. Ancak II. Meşrutiyet döneminde kurulan Meşihat Dairesi'ndeki Teftiş Heyeti, Kur'an'ın çevirisini ve yayını yasaklamıştır (Berkes, 2017: 458).

Cumhuriyet dönemine gelindiğinde ise, ulus devlet yaratma çabalarının bir sonucu olarak, ümmetten ulusa geçiş neticesinde, hem konuşma hem de ibadet dilinin Türkçeleştirilmesi hızlanmıştır. Ziya Gökalp gibi bu hareketin taraftarı olanlar, hutbelerde, minarelerde, camilerde ana dili mabede sokmaya çalışmışlardır (Gökalp, 1986: 170-171). Kur'an'ı tefsir görevi Elmalılı Hamdi Yazır'a verilmiş, Yazır bu görevi "Türkçe Kur'an olmaz" diyerek reddetmiştir (Yazır, 1942: 15-16). Yazır gibi, Mehmet Akif'te Kur'an'a Türkçe meal yazmış, ancak ibadetlerde kullanılacağından endişe ederek, ölümünden sonra mealinin imha edilmesi talimatını vermiştir (Cündioğlu, 2000: 153-182).

Cündioğlu'na göre, cumhuriyet döneminde yapılan mealler, ehil kimseler tarafından yapılmamış, tarzı ve yöntemi olmayan, ulusçuluk ideolojisiyle devletin resmi kimliğine hizmet etmek için, hatta bir kısmı ticari amaçlarla bile yapılmıştır (Cündioğlu, 267-269).

Kur'an'ın Türkçeye çevrilmesine şiddetle karşı çıkan Büyük Doğu, "Ayetle de sabit olduğu gibi, Kur'an'ın münzel olduğu dil bulunan Arabi aslından başka, hiçbir tefsire, güya tercüme, nakle, meal ifadesine Kur'an ismi verilemez. Türkçe, Farsça, Hintçe, Fransızca, İngilizce Kur'an yoktur. Kur'an'a bu inceliği bilerek veya bilmeyerek Türkçe Kur'an ismi vermek küfürdür. Hatta Arapça Kur'an da denemez; Kur'an Allahın kitabı ve kelimidir ve Arap diliyle

nazil olmuştur... Kur'an nazil olduğu dildeki aslından başka Kur'an olarak hiçbir suretle intikal, inhiraf ve istihale kabul etmez; ve tek hecesinden, tek hârfine kadar tek cüz'ü üzerinde ayrılığa tahammül etmez ve Kur'an'ın yazısına ve harflerine olan mutlak irtibatı da, lisanına ve ifadesine olan mutlak irtibatının aynısıdır. Yani Kur'an, tam kendi telâffuz şekliyle başka harflerle yazılamaz” (Büyük Doğu, 1946/53: 4)

sözleriyle, Kur'an'ın Türkçeleştirilmesine karşı tavrını açıkça ortaya koymuştur.

Osmanlı'da II.Mahmut'la başlayan batıya uyum çabaları, kılık kıyafet konusunda da kendini göstermiş, kadın ve erkeğin el sıkışması, dans etmesi, şapka takması saygınlık kazandıran davranışlar olarak kabul edilerek, toplumun o zamana kadar alışık olmadığı birçok şeyde dönüşümler başlamıştır (Kudret, 1981: 27-31). Türkiye Cumhuriyeti kurulup, yeni rejimle çağdaşlaşmanın bir varoluş mücadelesi haline gelmesiyle birlikte, eski düzenin sembolü olan kıyafetler yenisiyle değiştirilerek, toplumun dış görünüşünde de çağdaşlaşmaya gidilmiştir. Genzinton'a göre, başa giyilen başlıkların sosyal ve dini statü olarak algılanması da kıyafet konusundaki inkılapların gerekçelerinden birini oluşturmuştur (Genzinton, 1995: 94).

Batıl inançları ve zihniyeti değiştirmede kılık kıyafetin engel olduğunu düşünen yeni rejim, şapka kanununa ayrı bir ehemmiyet göstermiş, şeklen değişme olmadan fikren değişme olamayacağı inancını taşımıştır. Ancak diğer alandaki inkılapların birçoğunda olduğu gibi, şapka inkılabı da toplumu afallatmış, değişime direnç gösterilen, hatta muhalefet edenlere dair kanununun çıkarıldığı bir durum olmuştur. Ayrıca, Peygamberin “Güneşe dönük savaşacaksın” sözü başa giyilen nesnelere izin verilmeyen bir hadis olarak kabul edilmiş, imanla-şapka arasında ters bir bağlantı oluşturmuştur (Genzinton, 1995: 94).

Dergi de 42. sayı da kıyafet ve şapka alanındaki değişiklikleri ele alarak, davanın manadan maddeye indirgenmesini eleştirmiştir. Örnek alınan Avrupalıların birbirinden farklı görünüşleri varken, Türk milletinin Avrupa bazında tek

tipleştirilmesine karşı çıkmış, bu durumu “küfre teslim olmak” olarak görmüştür: (Büyük Doğu, 1951: 42: 2)

“...Avrupalı milletlerden her birinin öbürüne nazaran keskin farkları varken, bizim gibi apayrı ve keskin kökten gelen bir milletin, Avrupayı orta malı ve hususiyetsiz gardrop planında maymunvari taklit etmesinden daha hazin bir iflas tavrı olamaz. Dava ne şalvara ne kavuğa dönmekte... Madde unsurlarının bizzat madde sıfatı ile hiçbir kıymet ve haysiyeti yoktur. Her şey manada.... Nihayet bu milletin başına zorla ve kanunla yerleştirilen şapka, Giyyom Tel'in direk üzerinde selamlamaya mecbur edildiği, zulüm şapkası hadisesinden daha ağır bir itisafı, şahsiyetimizi topyekun Garba teslim ettirilişimizin, yüzde yüz palyonço haline getirilişimizin, bir paspas üzerinde milli ırzımızı Avrupalıya feda etmeye zorlanışımızın resmi, aleni ve nihai hamlesi olmuştur. Binaenaleyh milli, bedii, dini, tarihi ölçülerimizin istikrah duyduğu bu unsuru başımıza geçirmeye mecbur tutulmakla, topyekun mukaddesatımızı, tarihi can düşmanımızın emrine vaz'etmeye zorlanmış oluyorduk. Bize zorla ve cihanda bir eşi görülmemiş kanuni bir mükellefiyetle şapkayı giydiren fikri saik, şahsiyet ve hüviyetimizi küfre teslim etmekten başka tek gaye sahibi değildir. Yoksa ne fes fes olarak güzel, ne de şapka şapka olarak çirkindir.”

Yazıdan da anlaşılacağı üzere, dergi aslında şapkanın kendisine değil, uygulamada zorunlu tutuşuna karşı çıkmıştır. Fikri olarak Batılı devletlerin örnek alınmasından sonra, şekli olarak da Batılılaşmanın lüzumu olmadığını ve uygulanışını eleştirmiştir. Şapka kanununun bu kadar yankı uyandırmasında ise, şapka ile birlikte oluşan algı önemlidir. Başa giyilen başlıkların önemli sembolleri temsil ettiğini, İsmail Habip Sevük'ün, “ Kavuk ümmetimiz, fes Osmanlılığımız, kalpak ihtilalimiz, şapka inkılabımızdır” (Koloğlu, 1999: 136) benzetmesinden anlamak mümkündür.

O dönemde modernitenin getirdiği bir başka yenilikte dans ve sinemadır. Dansı, zinanın bir çeşidi, sinemayı ise kadınların kendilerini teşhir etmesi olarak gören dergi,

“Karısını ve kızını, yabancı bir erkeğin kolları içinde ve göğsü üzerinde nazari ve aleni bir zinaya terk eden ve bundan gocunmayan erkek, bizim anlayışımıza göre, bu halini izaha yelteneceği, nefesine özür aramaya kalkışacağı, üstelik terakki ve medeniyet taslayacağı için, herhangi bir p.... daha aşağılık bir şahıstır. Bizim cemiyet ölçümüzde, dansla zinanın, birbirinden farkı yoktur” (Büyük Doğu, 1951/48: 1).

“Yıllardır muvaffakiyetimize Avrupalıları bile hayran bırakan bir taklit dehasıyla ismine Türk filmciliği dediğimiz hadisede tek başarımız, erkekte ve kadında, yalnız öpmeyi becermekten ibret kalıyor” (Büyük Doğu, 1947/73: 15)

ifadeleriyle ortaya koymuş, Batının bile tamamen almadığı faaliyetlerin, İslami gelenek içinde yoğrulmuş Türk milleti için yıkıcılığını vurgulayarak,

“...bir Fransız büyüğünün bu kadar ağır bir nefret ve hakaretle vasıflandırdığı dans, Avrupalı hesabına başlı başına bir tahrip vesilesi olduğu halde, bizim İslami ve milli bünyemize tatbik edildiği gün, her şeyimizi birden berhava edecek bir yıkıcılık müessiri olur” (Büyük Doğu, 1951/48: 1)

ifadelerine yer vermiştir.

1950 yılından sonra Türkiye'nin çok partili hayata geçişi, ekonomi, kültür, eğitim gibi birçok alanda politikanın değiştirilmesini de beraberinde getirmiştir. Özellikle Truman Doktrini, Marshall Planı ve Nato'ya üye olma gibi durumlar, ABD'nin etkisinde yeni politik yollara düşülmesi şeklinde sonuçlanmıştır.

Adnan Menderes'in iktidara geldiği yıl, “30 yıldan beri manevi ve insani kıymetler mahrum insan yetiştirildiğini” belirtmiş, Atatürk ve CHP döneminde laiklik çatısı altındaki inkılapların, manevi yönünün eksik oluşuna vurgu yapmıştır (Kantarcıoğlu, 1990: 140). Ancak Demokrat Parti, Resim ve Heykel dışındaki hiçbir alana kayda değer bir devlet desteği sağlamamıştır (Güzel, 2006: 40). Bu durum, küreselleşmenin rüzgarıyla, ABD'nin desteğini almayı daha çok önemseyen hükümetin, sanat ve kültür alanına gerektiği kadar eğilememiş olması olarak düşünülebilir.

Açılan sergilerin niteliğine bakıldığında ise, uluslararası dengelerin gözetildiğini söylemek mümkün olacaktır. 1950 öncesinde, sergilerde Sovyet kültürünün ağırlığı hakim iken, Menderes hükümeti dönemine Batı ile iyi ilişkiler kurulmasından mütevellit, UNESCO VE ICOM'un ağırlıkta olduğu sergilerin sayısında ciddi bir artış yaşanmıştır (Güzel, 2006: 47).

Yaşanılan tüm bu durumları 51. sayının kapağına, “ Yıkılmaya Mahkum Medeniyet, Maddeden Başka Payandası Kalmayan Garp, Geri Dön Küçük Sütunlar Yıkılacak” manşetiyle yansıtan Büyük Doğu:

“Bizde heykel yasaktır. Fanileri putlaştırmaktan ve toprak altında tek tel kaşı kalmamış şahısları taş halinde dondurmaktan ibaret olan heykel, İslami yasağı içinde bu derin hilkat sırrına karşı da gülünç ve iğrenç bir nümayiş olarak, zatı ve asliyle, bizim güzellik ve doğruluk ölçümüze sığmayacak bir kabanın ihtarcısıdır. Bizde abide, taş ve tunç kütlelerini mücerrede doğru tefsir eden blokların ve nakışların üstündeki muazzam kitabelerdir. Böylece madde sanatı ve süsü bizde ezeli ve ebedi kelam marifetinin mücerret çizgiler kadrosunda tecelli eden fonu şeklinde ortaya çıkar ki, sadece bu ölçünün mihrakında kurulacak abidelerle bütün vatani süslemek ve plastik güzelliğe kavuşturmak da başlıca gayelerimizdendir” (Büyük Doğu, 1951/51: 2)

sözleriyle de sanat anlayışını ortaya koyarak, İslami ölçüden çıkan yeni sanat anlayışının eleştirisini yapmıştır.

1.4 BÜYÜK DOĞU’NUN DEĞİŞEN AHLAK KAVRAMINA BAKIŞI VE İSLAMİYET’LE İLİŞKİSİ

Ahlak kavramına hemen hemen her sayıda vurgu yapan dergi, modernleşmenin ahlaki yozlaşmayı da beraberinde getirdiğini savunmuş, uzlaşmadan yozlaşılmasının altını her fırsatta çizmiştir. Tanzimat ve ardından gelenlerin modernleşme hareketini ahlâk zaafı olarak gören dergi, Türk toplumun kendi içinden büyük mütefekkirleri çıkartmadan, iç ve dış etkilerin tokatları altında şaşkın oluşuyla sürüklendiğini, batıyı

iyi- kötü ayırt etmeden ona özenenlerin ise bundan sorumlu olduğunu şu ifadelerle belirtmiştir:

“Büsbütün yılmış ve apışmış, bütün irade ve benliğimizi kaybetmiş olarak, Garbın hiçbir tekevvün sırrına ermeden, yalnız dış cepheden körü körüne taklitçiliği hengamesine gireriz. Fikrî kıymeti bu kadarcık olan devrenin ahlâkından ne beklersin? Artık devlet ve idare manzumesindeki ahlâk bozukluğu, tam bir ruh zelzelesinin neticesi halinde, mutlakdır. Meşrutiyetten sonrası felaket... Artık ahlâk düşüklüğü, Türk ferd ve aile planında, benliğimizin en mahrem noktalarına kadar yol aramaya koyulur. Bu devirde ahlâk düşüklüğümüz, sadece hükümet ve idare manzumesinde zümrevî bir daire teşkil etmekten çıkar; bütün milleti içine alan umumi ve içtimai bir hacim kazanmaya doğru gider. Devlet ve idare ölçüsü bakımından rehbersiz ve başsız Türk ailesi, kendi içinde ihtiyadi olarak körü körüne devam eden İslam ahlâkının artık aile kadrosunda da harap olmaya başladığına şahittir. Zira Tanzimat'tan beri satıh taklitçiliği artık, yeni, şahsiyetsiz ve köksüz nesillerini yetiştirmiş, hayata atmış; bu nesiller de Türk ailesi içinde, büyük baba ve oğul arasında müthiş bir tezat manzarası heykelleştirmeye başlamıştır. Herkesin tahlil edemediği şey, imanı ve ahlakı ile bütün bir dünyanın battığı, yerine hiçbir dünyanın getirilemediği, satıh ve deri üstünde bin bir cümbüşe rağmen her şeyin kuru bir teselliden ibaret olduğudur. Ortada inkılap adına inkılap kelimesinden başka hiçbir şey yoktur. Daha bir çok kof kelime ve tam bir iş ve hakikat yabancılığı... Ahlâk sukutumuzun artık bir felaket istidadını kazanmaya başladığı bu merhalede başlıca müessir ve mesul, Avrupa'ya en kötü ve kokmuş tarafları ile imrenen taklitçi züppe tipi, onun sabun köpüğünden edebiyatı ve Hareket Ordusunun arkasından İstanbul'u istilâ eden ve Şişli muhitlerini kuran Selanik kibarlarıdır” (Büyük Doğu, 1946/30: 11).

İnkılapları eleştirirken, beklediği inkılap hareketini de tarif eden Büyük Doğu,

“Beklediğimiz inkılap ve inkılapçı, yalnız şu düsturun bayrağını açacaktı: aklın bütün hak ve müesseselerini Garpten öğrenip, tam hazmedip ve tam benimseyip bunu kendi öz ruhumuzun emrine vermekten başka işimiz ve

çaremiz yoktur! Hiçbir ahmak taklit, ezbere tatbik, deri üstü ıslah ve yamalı bohça inkılabına inanmıyoruz! Dünün dini yanlış anlayan yobazı ile bugün körü körüne Garplılaşıma ve maymunlaşma yobazı, aynı zamanda tasfiyesine memur olduğumuz gerilik ve aşağılık kutuplarıdır! Bütün Şark ve Garp dünyasını, ruhunun potasında zerre zerre erittikten sonra onları yepyeni bir döküm terkiibinde billurlaştırarak büyük ve derin inkılapçının başı, heyhat ki, ne Tanzimat'tan ürkek ve muvazaacı fesine, ne İttihatçının sadece atılgan ve gözü kör keçekülâhına veya Enveriyesine, ne de Cumhuriyetin dış tezahür planını bütün takım taklavatı ile benimseyen ve iç planı büsbütün ezen silindir şapkasına sığabilirdi. Sığmadı! Tanzimat'la beraber kaybolmaya başladık; Meşrutiyetle basit idare şekillerinde teselliye arayarak kaybımızı derinleştirdik; Cumhuriyetle de kaybımızı hemen hemen artık bir daha bulunamaz hale getirdik” (Büyük Doğu, 1946/37: 2)

sözleri ile modernleşmenin temelini oluşturan inkılapları Tanzimat, Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemleri olarak her aşamada ayrı değerlendirmiştir. Osmanlı – Türkiye coğrafyasının yüzyıllardır inkılap hareketleri içinde olduğunu, ancak beklenen inkılap şeklinin batının yaşam stilini almak değil, kendi öz değerlerimizle batının iyi yanlarının harmanlanması olduğunu ifade etmiştir.

Büyük Doğu'ya göre batılılaşma adımları sadece politik ve sosyolojik kalmamış, İslamiyet'in bozulmasına da sebep olmuştur. Tanzimat, Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerinde İslam'ın bozulduğunu savunan dergi, Türk ferd ve cemiyet ahlakının da dinin bozulmasına bağlı olarak yozlaştığını ileri sürmüştür. Bu bozulmanın düzelmesi için, İslam Şeriatını anlamayı şart koşan dergi, “*Ağrı dağında sırtını kaşıyan çobanın kirini, bizzat kendi gömleğinde görece derecede içtimaileşmek*” diyerek, toplumu bir arada tutmakta tutkal vazifesi gören İslamiyet'e tekrar aynı vizyonun yüklenmesi için vurgu yapmıştır (Büyük Doğu,1948/83: 2). İslami unsurların toplumun her alanında giderek yok olmasını ise, “*Üstünkörü garplılaşıma modası, ölümlerimizi bile mezara kadar Avrupa malı bir ambalaj içinde gitmeye mahkûm ediyor. Ölü sabahleyin sebzeçi dükkânlarından alışverişe çıkmış hamarat bir hizmetçi gibi, koltuk altları yaprak ve nebat dolu, artık içinden hiç acıkmayacağı yeni apartmanına doğru yol almakta... Ve en önde, çelenklerin önünde*

daha korkunç bir manzara... Cenaze marşını çalan bando!" (Büyük Doğu, 1943/12: 2) sitemiyle açıkça dile getirmiştir.

Aydın'a göre, modernizm her haliyle homojen bir olgu değildir. Sürekli bir sistem olarak bütünleştirilip sistematize edilmektedir. Ancak nereden bakılırsa bakılsın, bugün şöyle ya da böyle İslam'a karşı bayrak açmış bir dünyanın ideolojisidir (Aydın, 2009: 13). Büyük Doğu'nun "İmanımız Hapiste" başlığını taşıyan 37. sayısının kapağında (Büyük Doğu, 1946/37: 1) parmaklıkların arkasında gözüken minare resmi de bu kanıyı destekler niteliktedir. Bir başka sayının kapağında ise "Ruhumu ve İmanımı Geriye Veriniz!" (Büyük Doğu, 1951/50: 1) ifadesi kullanılarak, ruh ve iman özdeşleştirilmiş, modernleşmenin ruh ve iman temelinde İslamiyet'e karşı tercih edilmesinden duyulan rahatsızlık dile getirilmiştir

Geçmiş ile bugünün karşılaştırmasını ahlak zemininde yapan dergi, Türk kadının değişen statüsünü, "*Eskiden bir aile kızı veya kadını herkesin önünde denize girecek olsa, ahlaksız olduğuna hükmedilir hatta cezaya da çarptırılırdı. Vücudunu ve şehvetini istediği gibi kullanmak, harama uçkur çözmek, kanunun müsaade etmediği kimseleri sevmeye kalkışmak, rakı içmek, kumar oynamak, ahlaksızlıktı. Bugün bunlardan çoğu, asrilik ve medenilik fikrinin himayesi altında tabiileşmiştir. Bu nesil bahtsız bir nesildir. Evde mevlit okunur, büyüklerin mazi hasreti dinlenir, dışarıda, plajlarda eğlenilir*" (Büyük Doğu, 1943/12: 5) ve "*Günümüzün ahlakı, şehirde, evde, köyde, mektepte, sokakta, ailede, fikirde, kanaatte, işte, vazifede iflas buhranlarının en korkuncunu geçirmektedir*" (Büyük Doğu, 1943/14: 2) ifadeleri ile, ahlak kavramının bile Batılılaştırıldığını ve ahlaki çöküşün temelinde, kavramın değişen medeniyet algısına kurban edildiğini belirtmiştir.

Kadın ve ahlak konusuna ayrı bir önem vererek, hemen her sayıda "bizim ahlak davamız" cümlelerini kullanan dergi, modernitenin kadını araç haline getirerek, toplumun değişen değerlerinin sembollerini, kadın aracılığı ile iletilmesini de kınamıştır. 43. Sayının kapağında "Vücudunu didikliye didikleye ruhunu unuttular" başlığı ile tasvir edilen insan üzerinden, kadın kılığının Şer'i hadlere girmesi gerektiğinin üzerinde durulmuştur. Burada dikkat çeken nokta, kadının

toplumsal olarak kabuğuna çekildiği, cemiyet hayatında geri planda durması gerektiği olan alışlagelmiş algısının dışına çıkıp,

“Dava, ne kadını konserve maddesi gibi simsiyah çarşaflar içinde lehimleyip hava temasından uzak bulundurmak, ne de sokağa atılmış bir yemek gibi köpek nefeslere peşkeş çekmektir. Dava, kadını birbirine zıt iki telakki arasında, ancak Şeriatın kendisine tayin ettiği içtimai hüviyetiyle heykelleştirip cemiyet meydanına dikmektir” (Büyük Doğu, 1951/43: 2) ifadesi ile şeriata uygun olarak kadının cemiyet hayatında yer alması anlayışı olmuştur. Ki bu anlayış, radikal İslamcı anlayışın tersi olarak, kadının toplumsal varoluşuna kendi çizdiği sınırlar çerçevesinde bakmaktadır.

Plajlarımız başlıklı sayının fotoğrafında da kadın figürüne yer veren dergi,

“Plajlarımız ve plaj hayatımız baştanbaşa cinsi ahlak sükûtumuzun panayırı ve az masrafla birbiriyle buluşmak, bir hücreye kapanmak ve böyle hücrelerin gayesini istismar etmek isteyenler, kapalı değil apaçık faaliyet sahasıdır... Çirkinliğin, hicapsızlığın, zevksizliğin, kabalığın, müstehcenliğin, aile ve dost eğlencesi şeklinde bile kafa kafaya ve çırılçıplak civıklığın derecesi, kabuslar aleminde bile görülmemiştir ve bunun ismi Modernizm, garpçılık gayreti ve medeniyettir”(Büyük Doğu, 1947/72: 15) olarak, aile hayatının ve etkinliklerin değiştiğini, yeni medeniyet kavramına değerlerin heba edildiğini belirtmiştir.

1.5 BÜYÜK DOĞU’NUN SİYASAL HAYATTAKİ MODERNLEŞMEYE BAKIŞI

Modernleşme olgusunun ülkeye yerleşmesinde siyasi iktidar ve siyasi iktidarın kurumlarının olduğuna hiç şüphe yoktur. Büyük Doğu’nun kuruluş yılları Cumhuriyet Halk Partisi’nin (CHP) tek parti olduğu döneme denk gelmiştir. Modernleşmeyi ve modernleşmenin getirdiği değerleri eleştiren Büyük Doğu, bunların sorumlusu olarak CHP’yi görmüş ve CHP’nin ideologyasına taraf olanlara karşı, 64. sayıda İslam ve İnkılap başlıklı bir yazı yayınlamıştır. İnkılapların

muhtevasının bir temeli bulunmadığından, asıl inkılabın İslam dininde ve onun getirdiği medeniyette olduğundan, şeriatın kaldırılmasının doğru olmadığından bahseden yazı şu şekildedir:

“İnkılap, eğer ulaşılmış bir hak ve hakikat manzumesinin kıl kadar yerinden kıpırdamaz, sabit ve mutlak mihverin pörsümez tazeliği ve solmaz yeniliği adına boyuna aramak, boyuna keşfetmek, boyuna değişmek, ermek, olmak ve hiçbir durakta kalmadan telakki etmek demekse, İslamlıktan başka büyük inkılapçılık yoktur. Kabul ediniz ki, en küçüğünden en büyüğüne kadar her hadisede olduğu gibi, inkılap iş ve mefhumunun hakikati de İslamdadır. Büyük Fransız inkılabının, sosyalizma hareketlerinin, komünizma ihtilalinin, faşizma ve nazizma vesairenin, bütün birbirine zıt ve birbiri içinde müşterek cepheleriyle, isteklisi ve gönüllüsü olup da en yanlış dağıtmalar ve toplamalar içinde kaybettikleri hak ve hakikat parçaları, her zıddı barıştıran ve bağdaştıran yekpare bir ahenk planında ve tam bir bütünlükle İslamdadır” (Büyük Doğu, 1947/64: 2).

Bir başka sayının kapağında ise, CHP’yi ruhsuz, maneviyatsız bir robota benzeten dergi, “*Ruhsuz ve makine adam... CHP’nin sembolü... Onun altı oku aslında tektir ve burnundan ibarettir. Bu da Türk milletinin kalbine girmek içindir. Bakın, burnundan tuttuğu da Türk milletidir!*” (Büyük Doğu, 1949/11: 1) demiş, Demokrat Parti (DP)’nin siyaset sahnesine çıktığı yıl ise, “*CHP milleti böyle görüyor*” manşeti atarak, kedi ile fare sembolü kullanmış, CHP’nin halkı küçük ve sinmiş gördüğüne dair atıfta bulunmuştur (Büyük Doğu, 1950/16: 1). Demokrat Parti iktidar olduktan sonra ise, “*Şimdi demokrasıyı kurmak, derinleştirmek vazifesi DP’nin eline geçmiş bulunuyor. Eski iktidarın hatalarını, idaresizliklerini, kötülüklerini güya DP tamir edecek, memlekette gerçek bir inkılap yapacaktır. Buna memurdur*” (Büyük Doğu, 1950/32: 11) ifadesini kullanarak, CHP’den sonra DP iktidarından beklentilerini dile getirmiştir. CHP’nin 27 yıl boyunca halk ile kedi-fare oyunu oynadığını, kendi tesis ettiği sistemin kendi sonunu getirdiğine de dikkat çeken dergi, DP’yi de seçimle ikaz etmiş, Adnan Menderes’in ipin üzerinden geçmeye çalıştığı bir resimde, “*Adnan Menderes geçebilecek misin?*” ifadesine yer verilmiştir (Büyük Doğu, 1950/28: 1). Çok kısa bir zaman sonra Millet Partisi (MP)

kurulmuş, ancak Büyük Doğu'nun CHP, DP ve MP'yi birbirinden ayrı tutmadan, batı taklitçiliği karşısında toplumun kendi aidiyetlerine dönüşünü sağlamaya hiçbirinin vâkıf olmadığını “ *Bizim kucakladığımız dava karşısında her partinin çehresi aynidir... Sus! CHP de o... DP de o... MP de o...* ” (Büyük Doğu, 1950/26: 1) sözleriyle yaşadığı hayal kırıklığını belirtmiş, CHP, DP ve MP'nin at olarak tasvir edildiği bir başka kapakta ise, “*Bunların üçü de hakikatte birdir ve at başı beraberdir*” (Büyük Doğu, 1950/35: 1) ifadesini kullanarak, üç partiyi de beklentiyi karşılayamamak noktasında eleştirmiştir ve aynı görmüştür.

Milliyetçilik fikrinin karşısına Ümmetçiliği koyan Büyük Doğu, Tanzimat'tan evvel, gerek Türk gerek gayri Türk milliyetçilik rüzgarlarının esmediğini, vahdet anlayışı ile milletin kendini yine millete adadığını belirtmiş, milliyetçiliği Tanzimat'ın hediyesi olarak, zararlı görmüştür (Büyük Doğu, 1951/49: 7).

65. sayıda “Düyunu-umumiye Ruhu” başlıklı bir yazı yayımlanmış, yabancı tesirler ve medeniyetler karşısında, körü körüne teslim olmanın ruhu olarak düyunu-umumiye konulmuştur. Burada dikkat çeken nokta ise, Düyunu Umumiye'nin bir sembol olarak kullanılmış olmasıdır. Taklitçiliğin görünen yüzü olarak sembolleştirdiği kurum için, “*içine milli benlik katılmamış her taklit hareketi manevi bir Düyunu-umumiyedir*” ifadesi kullanılmıştır. Dergiye göre, Jön Türkler bir Düyunu-umumiye nesli, Edebiyat-ı Cedide bir Düyunu-umumiye edebiyatıdır (Büyük Doğu, 1947/65: 2).

1947'de yayımlanan 70. Sayıda ise, cumhuriyet rejimiyle geçen 24 yılın özeti yapılmış ve inkılapların eleştirisi madde madde sıralanmıştır. Siyaset, hukuk, eğitim ve sosyal statüdeki değişimlerin bütün olarak ele alındığı yazıda, inkılapların ölçüsünde yaşanan değişikliklerin, Türk toplumunu her yönüyle sömürgeleştirdiği belirtilmiştir:

- “ *Ana vatan düşman istilasından kurtarıldı (Bunu Türk milleti başardı)* ”
- *Hakimiyet milletindir düsturu ile Büyük Millet Meclisi kuruldu (Milletin hakimiyeti lafı duvarda, milletvekillerinin ensesi istikametinde kaldı)* ”

- Bir takım farklarla klasik cumhuriyet şekli benimsendi (Eşya dersleri kopyacılığından başka bir şey olmadı)
- Din ile devlet birbirinden ayrıldı (Yani bütün kâinat ile beraber devlet ve cemiyeti kucaklayan din baltalandı)
- Medreseler ve şer'î mahkemeler kapatıldı (Zaten din olan yerde böyle bir tefrik olmaz, din olmayan yerdeyse hiçbir şey...)
- İslami hak ve kanunu yerine İsviçre Medeni Kanunu aynen tercüme ve tatbik edildi (Millî hüviyetimizle bu kanun arasında, İsviçre ineğine nazaran Denizli horozunun bakım ve yem şartlarına benzer bir tezat doğdu)
- Mekteplerden din ve ahlak dersleri uçuruldu (Ve genç adamın ruhu hiçliğe emanet edildi)
- Kaçgöç kaldırıldı ve kadın açıldı (Ve bütün mumlar söndü)
- Kadına, bütün ameleliğinden hakimlik makamına kadar her iş sahası sunuldu (Ev ve aile ocağı güme gitti)
- Milli serpuş olarak şapka kabul olundu (22 yıldır şapka, ruhlar bir tarafa, kellelere bile uydurulamadı)
- Milli yazı diye Latin harfleri alındı (Kemiyette fazla ve kolay okuryazarlığa karşılık, keyfiyette nadide ve çetin okuryazarlık kayboldu)
- Hristiyan takvimine uyuldu (Zaman ölçüsünde bile şahsiyete paydos dendi)

- *Bütün Garp muaşeret ve kılık edebi esas tutuldu (Bu papağan marifeti ve maymun zarafetinden en çok Garplı tiksindi)*
- *Bir milli iktisat ve sanayi kurmaya teşebbüs edildi (Yedek parçalara kadar Avrupa'yı taklit ve uydurma tesis ruhu, bu vesileyle muhteşem bir suiistimal ve istismar şebekesi meydana getirdi)*
- *Şarap ve kumar kağıdı imaline kadar her iş devlet elinde inhisarlaştırıldı (Kötü işlerde bile şahsi teşebbüse yer kalmadı; ve içki, kumar, rezalet Sodom Gomore'yi geçti)*
- *Memleket çelik batlarla örünmek istendi (Bunda hiçbir iktisadi hesap rol oynamadı; yalnız milyoner Demirağ'ların sayısı arttı)*
- *Ortaya, Ezel günlerinin idarecilerini Türkler diye gösteren bir tarih tezi atıldı (Ve parayla tutulmuş Garp alimleri bu tezi alkışlarken, tarih ilmi başını alıp, Kaf Dağı'na kaçtı)*
- *Türkçe adına, henüz insan gırtlığından çıkmamış ve insan kulağına çarpmamış hırılıtlar uyduruldu (Kurbağalarla akraba olduk)*
- *Mekteplerden gramer dersi kaldırıldı (Dönmelerin bozuk Türkçesi zafer kazandı)*
- *Yüksek mektepler, devlet daireleri, resmi iş merkezleri, ecnebi mütehassıslara tevdi kılındı (Ruhumuz bile müstemlekeleşti)*
- *Kız ve erkek talebe arasında toplu öğretim kanunlaştırıldı (Kız ve erkek talebeye, hocaların gözleri önünde birbirinin iştahını kabartmak sanatından başka bir şey sevdirelemedi)*

• *Altı ok ve altı kelimeyle bir ideolocya bina etmeye kalkındı (6 derste Tango-Profesör Panosyan)*

• *Bütün bir dalkavukluk edebiyatı, yazılı ve sözlü neveleriyle, sahiplerini mebusluğa kadar uzlaştırdı (Ve Türk edebiyatı cihanda misilsiz bir sefalet derekesine düştü)*

• *Avrupa'ya karşı daima sulhçu, emelsiz ve davasız bir siyaset; "Beni bana bırak yeter!" politikası takip edildi (İstiklalimizi verenin sonunda manen kölesi olduk) (Büyük Doğu; 1947/70: 2).*

Milli Mücadele'nin başarıyla tamamlanmasını Türk toplumuna mâl eden bu görüş, mücadele bittikten sonra cumhuriyet rejimi ve devrimleriyle şekillenen politikaların genel eleştirisi niteliğindedir. Hukuk, eğitim, ekonomi ve değişen toplumsal statülere bakışını açıkça ortaya koyan dergi, Batının bile kabul etmediği şeyleri, batılılaşmak adı altında Türk toplumunda benimsetilmesine karşı çıkmıştır.

1960'lı yılların dikkat çeken gelişmelerinden biri de toprağa statü kazandırmayı amaç edinen toprak reformudur. Kabul edilen Medeni Kanunla mülkiyet unsuru da önem kazanmış, toprağın da bu hususta mülk haline getirilmesi düşünülmüştür. Büyük Doğu, toprak reformunun gerekliliğine gösterilen nedenler dışında, başka sebeplerin de olduğunu sorgulamış ve bu sebeple reformun kandırmacadan ibaret olduğunu ileri sürmüştür. Ayrıca o dönemde dış politikayı meşgul eden Kıbrıs meselesinden de örnek vererek, toprakların giderek kaybedilmeye yüz tuttuğu memlekette "Hangi toprak reform mu?" sorusuyla eleştiri oklarının hedefine oturtmuştur :

" Kıbrıs işi, palavrasını yalnız içeride savurmaya mezun Baticılık ve Baticılık gidişinin, kendisine dışarıda senet aramaya kalkar kalkmaz yediği silleden başka bir şey değildir; ve daima kötü ve köksüz idare ölçüleri yüzünden tarihi şerefiyle oynanan masum Türk milletine, dışarıdan ziyade içerinin hediyesidir.

Bu bakımdan da, bir dış politika olmaya nisbetle onu kat kat aşkın bir iç politika yarasıdır. Biz ana vatanımızla, aziz Anadolu'da toprağı ve insanı her gün biraz daha kaybederken, dışarıda hangi toprağı ve insanı ve ne yapmak için arıyoruz? Toprak reformu diye bir tekerlemedir tutturmuş gidiyorlar! Toprağı zalim ağalar elinden koparıp parça parça köylüye dağıtacaklar; ve bu, Ortaçağ ve derebeylik usulünden arta kalma geleneği parçalamakla, hem köylüye refah ve saadet hem de milli verime genişlik ve kutluluk bağışlamış olacaklar! İktisadi temeli altüst; zirai mi, sınai mi bilinmez olduğu bir memlekette hiçbir toprak tedbiri alınamaz. Zirai temel sarsılıp sınai temel de kurulamadıkça ve zaten makineyi yapan makine olmadan bütün sınai hamlelerin o memleket verimini yutacağı ve makine satıcısına esir edeceği bilinmedikçe, değil topraktan hayattan bile bahsedilemez” (Büyük Doğu, 1964/4: 3).

Toprak reformunu geleneğin dışında oluşu ile eleştiren dergi, dış politikadaki yetersizliği içeriye yansıtmış, herhangi bir temelde olmayan reforma karşı çıkmıştır. Türkiye'nin tarım toplumu olduğu düşünüldüğünde, toprağa bağlılık hassasiyetinin giderek azalmasına karşı çıkmak kabul edilebilir olsa da, o dönem için uygulanan politikaların tamamen kötü niyetle olduğu düşünülmemelidir.

SONUÇ

Rönesans ve reform süreciyle akli ve bilimi ön planda tutan Batı'nın gelişmeleri uzun dönem Osmanlı'yı ilgilendirmemiş gözükmektedir. Ancak Osmanlı Devleti yıkılmaya yüz tuttuğu halinde bile gelişmelere karşı duyarsız kalmamıştır. Gelenek ve aidiyetlerini korumaya çalışan devlet, dış baskılar ve bu baskıların içerde bulunan komitacı uzantıları arasında çok uzun dönem sıkışıp kalmıştır. Batıdaki gelişmelere, özünden uzaklaşacağı endişesi ile yaklaşmayan Osmanlı, kaybettiği topraklar neticesinde kendi iç dinamiklerini göze alarak reform hareketlerine başlamıştır. Zamanla değişen padişahların görüşleri, ayanların ve azınlıkların baskısı, Avrupa'yı gören devlet adamlarının da etkisi ile yoğrulan devlet, modernleşme ve taklit etme arasındaki sınırı aşmaya başlamıştır.

Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesiyle başlayan Batılılaşma serüveni, geleneksel millet sisteminden kopuşu da beraberine getirmiş, batılı usul ve kanunları hızla ülkeye sokmuştur. Meşrutiyet ile yayılmasını geniş ölçüde sağlayan modernleşme, yeni rejimle en keskin halini almıştır. Geleneksel toplumsal yapının içindeki seçkinler kadar, halkında tepkilerine neden olan modernleşme süreci, tüm dirençlere rağmen devam etmiş, cumhuriyet ile birlikte varolma mücadelesi halini almasıyla bugünkü görünen yüzüne yaklaşmıştır.

Milli mücadele sonunda yeni rejimin kalıcı olması adına her alanda inkılap hareketlerine başlanmıştır. Eski ve yeni arasındaki ayrımı net olarak ortaya koyan inkılaplar, eskiyi reddedip yeniye kabul etme usulünde gerçekleşmiştir. Eski olan Osmanlı'dan yüzünü çeviren Türkiye Cumhuriyeti, kendine yeni olarak Batı'yı seçmiş ve varoluşunu bu düzlem üzerinde gerçekleştirmeye koyulmuştur. Cumhuriyetin kurucu elit kadroları eliyle gerçekleştirilen bu inkılapların çoğuna toplum yabancı kalmış, yer yer huzursuzluğu dile getiren kıpırdanmalar başlamıştır. Büyük Doğu Dergisi de, bahsi geçen bu kıpırdanmaların sesi olarak ortaya çıkmış, devrimlerin Türk-İslam toplumu için, çekirdeğin özünü oluşturan ne varsa toptan aykırılık içinde olduğunu belirtmiştir. Manaya büyük önem veren dergi, devrimlerin manadan maddeye geçişle yapıldığı için eleştirmiş, kendi değerlerimizin dışında oluşunu ise, "*Yeni dille Türkçenin... Baba ve evladın... Mazi ile halin... Ticaret ile*

ahlakın... Dudakla kalbin... Şehvetle aşkın... İlimle hakikatin... Profesörle talebenin... Kültürle profesörün... Fikirle gazetenin... San'atla nizamın... Şairle köylünün... Meclis ile Anaya Mahkemesinin... Hükümetle Danıştayın... Toprakla köylünün... Makine ile milli dehanın... Sermayedarla işçinin... Servetle dağıtım ölçüsünün... Makamla liyakatin... Parti programı ile ideolocyanın... Ve nihayet... Devlet bünyesinde beyin merkeziyle yumruk manzumesinin... Aralarını efsane çapında açtılar ve bu hale devrim dediler” (Büyük Doğu, 1969/1: 3) sözleri ile ifade etmiştir.

Sonuç olarak, Milli Mücadele döneminde Batı'nın silahlı emperyalizmini püskürtmeyi başaran Türk milleti, yapılan inkılaplarla, Batının kültürel emperyalizmine yenik düşmüştür.

KAYNAKÇA

AHMAD, Feroz, (2007), Bir Kimlik Peşinde Türkiye, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

ASLAN, Seyfettin, Alkış, Mehmet, 2015, Osmanlı'dan Cumhuriyete Geçişte Türkiye'nin Modernleşme Süreci: Laikleşme ve Ulusal Kimlik İnşası, Akademik Yaklaşımlar Dergisi, İlkbahar, Cilt:6, sayı: 1

ATATÜRK, Mustafa Kemal, (2006), Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III, Atatürk Araştırma Merkezi Ankara

Aydın M (2009) Moderniteye Dışarıdan Bakmak, Açılım Kitap, İstanbul.

Aytekin, E. A. (2005). Hukuk, tarih ve tarih yazımı: 1858 Osmanlı Arâzi Kanunnâmesi'ne Yönelik Yaklaşımlar, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, c. 3 (5), s. 723– 444.

Bayram Kodaman, —Mustafa Reşid Paşa'nın Paris Sefirlikleri Esnasında Takip Ettiği Genel Politikası, Mustafa Reşid Paşa ve Dönemi Semineri, Ankara, 13- 14 Mart 1985, Ankara, 1993

BAYSUN, M. Cavit (1986). "Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat" Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, Cilt 6, İstanbul: İletişim Yayınları.

BERKES, Niyazi, 2017, Türkiye'de Çağdaşlaşma, Yapı Kredi Yayınevi, 25.Baskı, İstanbul.

Bernard Lewis 1996. Modern Türkiye'nin Doğuşu, (Çev. Metin Kıratlı), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Birecikli, İhsan Burak, Yüzüncü Yılında II. Meşrutiyetin İlanı Üzerine Bir İnceleme, Akademik Bakış Dergisi, cilt:2, sayı:3 Kış 2008.

Büyük Doğu, Necip Fazıl Kısakürek (1943-1969 arası tüm sayıları)

Büyük Doğu, Yıl :14 Sayı: 7 Aralık 1969, Toker Yayınları

Büyük Doğu, Yıl: 1, Cilt:1, Sayı: 1, 17 Eylül 1943, İbrahim Horoz Basımevi.

Büyük Doğu, Yıl: 1, Cilt:1, Sayı: 10, 19 Kasım 1943, İbrahim Horoz Basımevi.

Büyük Doğu, Yıl: 1, Cilt:1, Sayı: 12, 03 Aralık 1943, İbrahim Horoz Basımevi.

Büyük Doğu, Yıl: 1, Cilt:1, Sayı: 14, 17 Aralık 1943, İbrahim Horoz Basımevi.

Büyük Doğu, Yıl: 1, Cilt:1, Sayı: 18, 01 Mart 1946, İbrahim Horoz Basımevi.

Büyük Doğu, Yıl: 1, Cilt:1, Sayı: 2, 24 Eylül 1943, İbrahim Horoz Basımevi.
Büyük Doğu, Yıl: 1, Cilt:1, Sayı: 22, 29 Mart 1946, İbrahim Horoz Basımevi.
Büyük Doğu, Yıl: 1, Cilt:1, Sayı: 23, 05 Nisan 1946, İbrahim Horoz Basımevi.
Büyük Doğu, Yıl: 1, Cilt:1, Sayı: 3, 01 Ekim 1943, İbrahim Horoz Basımevi.
Büyük Doğu, Yıl: 1, Cilt:1, Sayı: 31, 31 Mayıs 1946, İbrahim Horoz Basımevi
Büyük Doğu, Yıl: 1, Cilt:1, Sayı: 35, 28 Haziran 1946, İbrahim Horoz Basımevi.
Büyük Doğu, Yıl: 1, Cilt:1, Sayı: 37, 12 Temmuz 1946, İbrahim Horoz Basımevi.
Büyük Doğu, Yıl: 1, Cilt:1, Sayı: 4, 08 Ekim 1943, İbrahim Horoz Basımevi.
Büyük Doğu, Yıl: 1, Cilt:1, Sayı: 44, 30 Ağustos 1946, İbrahim Horoz Basımevi.
Büyük Doğu, Yıl: 1, Cilt:1, Sayı: 9, 12 Kasım 1943, İbrahim Horoz Basımevi.
Büyük Doğu, yıl: 14, Sayı :1 Mayıs 1969, Toker Yayınları
Büyük Doğu, Yıl: 14, Sayı: 4 Ağustos 1969, Toker Yayınları
Büyük Doğu, yıl: 14, sayı:2 Haziran 1969, Toker Yayınları
Büyük Doğu, Yıl: 2, Cilt:3, Sayı: 57, 06 Aralık 1946, İbrahim Horoz Basımevi.
Büyük Doğu, Yıl: 2, Cilt:3, Sayı: 63, 16 Mayıs 1947, İbrahim Horoz Basımevi.
Büyük Doğu, Yıl: 2, Cilt:3, Sayı: 68, 17 Ekim 1947, İbrahim Horoz Basımevi.
Büyük Doğu, Yıl: 3, Cilt:4, Sayı: 72, 19 Aralık 1947, İbrahim Horoz Basımevi.
Büyük Doğu, Yıl: 3, Cilt:4, Sayı: 73, 26 Aralık 1947, İbrahim Horoz Basımevi.
Büyük Doğu, Yıl: 3, Cilt:4, Sayı: 87, 02 Nisan 1948, İbrahim Horoz Basımevi.
Büyük Doğu, Yıl: 5, Sayı: 11, 23 Aralık 1949, Şaka Matbaası.
Büyük Doğu, Yıl: 5, Sayı: 5, 11 Kasım 1949, Şaka Matbaası.
Büyük Doğu, Yıl: 5, Sayı: 7, 25 Kasım 1949, Şaka Matbaası.
Büyük Doğu, Yıl: 6, Sayı: 24, 01 Eylül 1950, Şaka Matbaası.
Büyük Doğu, Yıl: 6, Sayı: 28, 29 Eylül 1950, Şaka Matbaası.
Büyük Doğu, Yıl: 6, Sayı: 31, 20 Ekim 1950, Şaka Matbaası.

Büyük Doğu, Yıl: 6, Sayı: 35, 17 Kasım 1950, Şaka Matbaası.

Büyük Doğu, Yıl: 6, Sayı: 38, 08 Aralık 1950, Şaka Matbaası.

Büyük Doğu, Yıl: 6, Sayı: 40, 22 Aralık 1950, Şaka Matbaası.

Büyük Doğu, Yıl: 7, Sayı: 42, 05 Ocak 1951, Şaka Matbaası.

Büyük Doğu, Yıl: 7, Sayı: 43, 12 Ocak 1951, Şaka Matbaası.

Büyük Doğu, Yıl: 7, Sayı: 48, 16 Şubat 1951, Şaka Matbaası.

Büyük Doğu, Yıl: 7, Sayı: 50, 02 Mart 1951, Şaka Matbaası.

Büyük Doğu, Yıl: 7, Sayı: 53, 23 Mart 1951, Şaka Matbaası.

Cahit Yalçın Bilim, Tanzimat Devrinde Türk Eğitiminde Çağdaşlaşma (1839- 1876), İstanbul, 1993

Cevdet Kudret, "Alafranga Dedikleri," Tarih ve Toplum, Cilt no 1, Sayı no 4: 27-31, (Nisan 1981), s.31.

Coşkun, Ali, Osmanlı Dönemi Dinî "Kurtuluş" Hareketleri Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1996.

ÇAĞAPTAY, Soner, (2006), Islam, Secularism and Nationalism in Modern Turkey: Who is a Turk?, Routledge, London

Dergiler

Doreen Warriner, Land and Poverty in the Middle East, Londra ve New York: Royal Institute of International Affairs, 1948.

DURSUN, Davut (1992). Din Bürokrasisi. İşaret Yayınları, İstanbul.

ENGELHARDT (1999). Tanzimat ve Türkiye, (Çev. Ali Reşad) İstanbul: Kaknüs Yayınları.

ERASLAN, Cezmi (1992). II.Abdülhamit ve İslâm Birliği (Osmanlı Devletinin İslâm Siyaseti (1856 - 1908). İstanbul: Ötüken Neşriyat.

ERDOĞDU, A. Teyfur (1995). Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatı, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

EREN A. Cevat., 1977, "Tanzimat" mad. İA, XI,

Eroğul, Cem, Demokrat Parti – Tarihi ve İdeolojisi, İmge Kitabevi, Ankara 1998.

ERSANLI, Büşra, (2013), İktidar ve Tarih, İletişim Yayınları, İstanbul.

Eryılmaz, Bilal, 1992, Tanzimat ve Yönetimde modernleşme, işaret yayınları, İstanbul

Farabi, (2004), İdeal Devlet (El-Medinetü'l Fâzıla), İkinci Baskı, Çev. Ahmet Arslan, Vadi Yayınları, Ankara.

FINDLEY, Carter V. (1994). Osmanlı Devleti'nde Bürokratik Reform : Bab-ı Ali (1789 - 1922), İz Yay., İstanbul.

FINDLEY, Carter V. (1996). Kalemîye'den Mülkiyeye Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Gencer, Ali İhsan, "Tanzimat Fermanı: 1839'dan 1876'ya Osmanlı İmparatorluğu", Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, Çağ Yay., İstanbul 1993.

Gentizon, Paul. Mustafa Kemal ve Uyanan Doğu. Üçüncü basım. Çeviren: Fethi Ülkü. Ankara: Bilgi Yayınları, 1995.

Gez, Başak Ocak, "Türkçe Ezan Meselesi", Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, C. II, Sayı: 6-7, İzmir, 1997.

Giray, Filiz; Maliye Tarihi, (Ezgi Kitabevi), Bursa 2001.

Güzel, Emir Can, TÜRKİYE'DE 1950 – 1960 ARASINDA KÜLTÜR POLİTİKALARI VE MÜZELERE ETKİLER, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat ve Tasarım Anasanat Dalı Müzecilik Programı Yüksek Lisans Tezi

Hairi, A. Hadi, 1993, Osmanlı'nın Batılılaşma Çabaları ve Batının İki Yüzü, İstanbul

Halil İnalçık 1996. Osmanlı İmparatorluğu –Toplum ve Ekonomi-, Eren Yayıncılık, İstanbul.

İHSANOĞLU, Ekmeleddin (1992). "Tanzimat Öncesi ve Tanzimat Dönemi Osmanlı Bilim ve Eğitim Anlayışı", (Haz. Hakkı Dursun Yıldız), 150. Yılında Tanzimat, Ankara.

İleri, Ülkü, Türkiye'de Toplumsal Değişimin Çalışma İlişkileri Üzerindeki Etkileri, Tühis Yayınları, Ankara 2009.

İnalçık, Halil, 2007, Atatürk ve Demokratik Türkiye, Kırmızı Yayınları, İstanbul.

İmparatorluğu'nda Tıp Eğitimi ve Türk Hekimleri, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 1997.

KÂHYA Esin, Ondokuzuncu Yüzyılda Osmanlı

KANSU, Nafi Atuf, Türkiye Eğitim Tarihi Hakkında Bir Deneme,2 Kitap, Millîyet Matbaası, İstanbul,

Kantarcıoğlu, Selçuk., (1998), T.C. Hükümet Programlarında Kültür, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Karal, E. Z. (1966). Osmanlı Tarihi (Nizam-ı Cedit ve Tanzimat Devirleri) (1789-1856). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

KARAL, E. Ziya, 1988, Selim III'ün Hatt-ı Hümayunları Nizamı Cedit 1789-1807, Ankara.

Karal, Enver Ziya, 1977, Osmanlı Tarihi, Cilt : VII

Karal, Enver Ziya, 1983, Osmanlı Tarihi, cilt: V

Karaman, Hayreddin, 2015, Türkiye ve İslamiyet, İz Yayıncılık, İstanbul.

Karpat, Kemal, 2007, Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi 1876-1980, İmge Kitabevi

Kodaman, Bayram, 1988, Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi, Ankara

Koloğlu, Orhan, Bir Çağdaşlaşma Örneği Olarak Cumhuriyet'in ilk Onbeş Yılı 1923- 1938. İstanbul: Boyut Kitapları, 1999.

KURAN, Ercümen (1977). "Reşit Paşa", A.İ, IX, İstanbul, ss. 701 – 705

Lewis, Bernard (1992), İslam'ın Siyasal Dili, çev. Fatih Taşar, Rey Yay., Kayseri.

MARDİN, Şerif (1991). Türkiye'de Toplum ve Siyaset Makaleleri I, (Der.Mümtaz'er Türköne - Tunca Önder), İstanbul: İletişim Yayınları.

MARDİN, Şerif (1995). Din ve Siyaset, İstanbul: İletişim Yayınları.

MARDİN, Şerif (1996). Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu, İstanbul: İletişim Yayınları.

Mardin, Şerif, 1996, Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu. (Çevirenler: Mümtaz'er Türköne - Fahri Unan ve İrfan Erdoğan). İletişim Yayınları, İstanbul.

Mumcu, A. (1987). "Hukukçu Gözüyle Mustafa Reşid Paşa ve Tanzimat". Mustafa Reşid Paşa ve Dönemi Semineri, Bildiriler, Ankara, 13-14 Mart 1985, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

ORTAYLI İlber, Osmanlı Düşünce Dünyası ve Tarih Yazımı, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2010.

ORTAYLI İlber, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, 3. Bası, Ankara, Cedit Neşriyat, 2008.

ORTAYLI, İlber (1999). "Babı Ali Meclisleri", Osmanlı Devleti Tarihi, Cilt 1, İstanbul, s. 295.

ORTAYLI, İlber (2001). Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi ve Sosyal Değişim, Makaleler 1, Ankara.

Ortaylı, İlber 2002. İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, İletişim Yayınları, İstanbul.

ÖZCAN, Abdülkadir (1991). "II. Mahmud'un Memleket Gezileri", Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan, İstanbul,

Özdağ, Ümit, Ordu-Siyaset İlişkisi, Gündoğan Yayınları, Ankara 1991.

Özkaya, Yücel, 1985, XVIII. Yüzyılda Osmanlı Toplumunu ve Osmanlı Toplum Yaşantısı

Öztuna, Y. (2006). Tanzimat Paşaları Ali ve Fuad Paşalar. İstanbul: ÖTÜKEN NEŞRİYAT.

Öztürk, Osman 1973. Osmanlı Hukuk Tarihinde MECELLE, İslami İlimler Araştırma Vakfı Neşriyatı, İstanbul.

PEDANİ Maria Pia, 'Osmanlı Padişahının Adına' İstanbul'un Fethinden Girit Savaşı'na Venedik'e Gönderilen Osmanlılar, Çev. Elis Yıldırım, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2011.

Sakaoğlu, Necdet, 1993, Osmanlı Eğitim Tarihi, İstanbul

Sedef Bulut, Muhtıra Sonrası Demokratikleşme Hareketine Örnek Model Olarak 1973 Genel Seçimleri, Berikan Yayınevi, Ankara 2007, s. 28.

SEYİTDANLIOĞLU, Mehmet (1991). Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ (1838 - 1868), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

SMITH, Anthony D., (1989), The Ethnic Origins of Nations, Blackwell, Oxford.

SUNGU, İhsan (1999). "Tanzimat ve Yeni Osmanlılar", Tanzimat I, Cilt 2, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Şener, A. (1990). "Tanzimat ve Meşrutiyet'te İktisadi ve Mali Politikalar". Osmanlı, Ankara.

Taş, Kenan Ziya, 2011, Dünyanın Düzeni İçin Hikmetli Yollar Osmanlı Yönetim Sanatı, Usûlü'l- Hikem Fî Nizâm'l Alem, Doğu Kitabevi, Ağustos 1. Baskı, İstanbul

Tunaya, Tarık Zafer, 2004, Hürriyetin İlanı II. Meşrutiyetin Siyasi Hayatına Bakışlar

Tunaya, Tarık Zafer, 2003, Türkiye’de Siyasal Gelişmeler, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2.Baskı

Turan, Osman (1978). Türk – Cihan Hakimiyeti Mefkuresi, Nakışlar Yayınevi İstanbul.

Turan, Şerafettin, Türk Devrim Tarihi, Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye (10 Kasım 1938 – 14 Mayıs 1950), 4. Kitap, I. Bölüm, Bilgi Yayınevi, Ankara 1999.

TURHAN, M. (1997). Kültür Değişmeleri. (Genişletilmiş 3. basım). İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi yayınları

Uzunçarşılı, İsmail, Hakkı, 1988, Osmanlı Devletinde İlmiye Teşkilatı, Ankara

Ünal, Uğur, 2003, İdari ve Sosyal Alanlarda Nizamı Cedid Çabaları, OTAM 14.

WEIKER, Walter F. (1973). “Osmanlı Bürokrasisi: Modernleşme ve Reform”. (Çevirenler: Sema Büyükdavras ve Erkan Oyal). Amme İdaresi Dergisi. Cilt: 6, Sayı: 1.

Yaşar Yücel-A. Sevim, 1995, Türkiye Tarihi, C. 4.

YEĞEN, Mesut, (2013), Devlet Söyleminde Kürt Sorunu, İletişim Yayınları, İstanbul.

YILDIZ, Ahmet, (2004), Ne Mutlu Türküm Diyebilene, İletişim Yayınları, İstanbul

ZÜRCHER, E. Jan, Modernleşen Türkiye’nin Tarihi, İletişim, İstanbul, 2008

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı : Cansu Kaya

Doğum Yeri ve Tarihi : 04.06.1992 / İstanbul

İletişim / E-posta : 0507 932 1671 / cansukaya932@gmail.com

Yabancı Dil(ler) ve Düzeyi:

İngilizce: Yazma (çok iyi) Konuşma (çok iyi) Okuma (çok iyi)

Eğitim Durumu :

Lise : Burdur Anadolu Lisesi

Lisans : Kocaeli Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi

Yüksek Lisans : Kocaeli Üniversitesi Siyaset ve Sosyal Bilimler